

Zijn we hier soms in Marokko?

HET PRAKTISEREN VAN DE ISLAM DOOR MAROKKAANS-NEDERLANDSE MOSLIMA'S
IN DE NEDERLANDSE SAMENLEVING

Wietske Zevering

“Zijn we hier soms in Marokko?”

Het praktiseren van de Islam door Marokkaans-Nederlandse moslima's in de
Nederlandse samenleving

Masterthesis Culturele Antropologie
Multiculturalisme in vergelijkend perspectief
Universiteit Utrecht, 2011
Wietske Zevering (3216365)

E-mailadres: W.Zevering@students.uu.nl

Begeleider: Rutger-Jan Scholtens

Afbeelding via: <http://www.schoolplaten.com/minaret-i10561.html>

Quote: met dank aan Oum Selma, 6 mei 2011

**Wees als een hoge boom met hoge doelen.
Als er een steen naar wordt gegooid, laat het zijn vruchten vallen.**¹

¹ Aandachtspunt naar aanleiding van Zusterdag, Utrecht, 6 mei 2011

Inhoudsopgave

Voorwoord		7
Inleiding		8
Vignet	In de moskee	12
Hoofdstuk 1	Een mens zonder godsdienst is geen mens	13
	<i>De betekenis en de plaats van de Islam in het leven van moslima's</i>	
1.1	De Islam als leidraad	13
1.2	Gedrevenheid en passie	14
1.3	Dwang of vrije keuze?	15
1.4	De oneindige macht van Allah	16
1.5	Het paradijs	16
1.6	Slot	17
Hoofdstuk 2	Door praktiseren een beter mens	18
	<i>Geloven en praktiseren als individueel proces</i>	
2.1	De wil en de mogelijkheden om te leren	18
2.2	Een persoonlijke band met Allah	19
2.3	Keer je tot Allah door het verrichten van verplichte en vrijwillige daden	20
2.4	Bedekkende kleding, een bevrijding	21
2.5	Geuzendracht	22
2.6	Slot	22
Hoofdstuk 3	Allemaal zijn we één	24
	<i>Geloven en praktiseren als collectief proces</i>	
3.1	Het praktiseren van het geloof in een hechte gemeenschap	24
3.2	Ontmoeting en gezelligheid	26
3.3	Steun binnen de gemeenschap	27
3.4	Slot	28

Hoofdstuk 4	Aanvallen jegens de Islam: waarom?	29
	<i>De rol van de samenleving in het praktiseren van de Islam</i>	
4.1	Van cultuur en religie naar pure religie	29
4.2	Man en vrouw: niet gelijk, wel gelijkwaardig	30
4.3	De hoofddoek	32
4.4	Beeldvorming over de Islam	33
4.5	Belemmeringen in het dagelijks leven	35
4.6	Slot	36
Hoofdstuk 5	Ambassadeurs van de Islam	37
	<i>Strategieën voor het omgaan met negativiteit ten opzichte van de Islam</i>	
5.1	Isolatie en aanpassing	38
5.2	Eigen identiteit behouden en negativiteit negeren	38
5.3	Dialogoog in plaats van misverstanden	39
5.4	Samenwerking tussen moslims	40
5.5	Goed gedrag	41
5.6	Een positieve wending	42
5.7	Migratie	42
5.8	Slot	43
Hoofdstuk 6	Afsluiting	44
Referenties		48

Voorwoord

Het voorjaar van 2011 was voor mij een bijzondere periode. Het was de veldwerkperiode die vooraf ging aan het schrijven van deze scriptie. De keuze voor het thema van mijn afstudeeronderzoek was voor mij snel gemaakt. In diverse media wordt veel gesproken en geschreven over de Islam en moslims. Met mijn onderzoek wilde ik luisteren naar verhalen van gelovigen zélf. Ik wilde onderzoeken wat de Islam betekent voor hen. Hoe gelovigen met de Islam bezig zijn en hoe zij hun geloof praktiseren. Ik wilde onderzoeken hoe moslims de (vaak negatieve) berichtgeving over de Islam ervaren en hoe zij hiermee omgaan. De Islam blijft, ondanks vele berichten in de media en de zichtbaarheid ervan in de samenleving, in zekere mate onbekend en op afstand. De vele ontmoetingen met gelovige vrouwen hebben me nieuwe inzichten gegeven en boden een beter perspectief op de Islam dan slechts de beperkte en vaak gekleurde verhalen vanuit diverse media.

Gedurende mijn onderzoeksperiode kwam ik op nieuwe plekken. Dichtbij huis, maar voor mij nog geheel onbekend. Ik ontmoette nieuwe mensen. Deze mensen, vrouwen uit moskee *Omar al Farouk* en bij *Stichting Moslimjongeren*, maakten dat ik me in deze nieuwe omgeving welkom voelde. Daarvoor wil ik ze bedanken. Ik wil ze bedanken voor hun gastvrijheid, openhartigheid en voor alle bijzondere gesprekken. Ik heb ontzettend veel van hen geleerd en ik bewonder ze om de wijze waarop ze met het geloof bezig zijn. In het bijzonder wil ik Khadija en Maryam bedanken voor alle hulp en begeleiding. Door hen voelde ik mij altijd welkom. Ook wil ik Amal bedanken voor de tijd en de moeite die zij heeft genomen om mijn scriptie door te lezen. Dit geeft mij het vertrouwen dat ook mijn informantés zich kunnen vinden in de inhoud van deze scriptie.

Zowel voor, tijdens en na mijn onderzoek heeft mijn begeleider Rutger-Jan Scholtens mij ontzettend goed geholpen. Keer op keer las hij mijn stukken en voorzag ze van *feedback*. Rutger-Jan hielp mij met mijn vragen en dilemma's en gaf mij vele nieuwe inzichten. Zonder zijn kritische blik zou deze scriptie niet geworden zijn tot wat hij nu is.

Tenslotte wil ik ook mijn familie en mijn vriend bedanken voor hun luisterend oor. De aandacht en de bemoedigende woorden, zowel tijdens mijn onderzoek als tijdens het schrijven van deze scriptie, hebben mij erg geholpen.

Inleiding

Oum² Selma is moslima en draagt een hoofddoek, net als haar vriendinnen met wie ze vanmiddag over straat loopt. Een echtpaar van middelbare leeftijd fietst langs hen heen. De vrouw verheft haar stem met opzet: “Zijn we hier soms in Marokko?” vraagt ze verontwaardigd aan haar man. De man en vrouw verdwijnen langzaam uit het zicht. Oum Selma reageert verbouwereerd: “Mogen wij soms niet dragen wat we willen? Ik respecteer toch ook iedereen?”³

Gedurende mijn afstudeeronderzoek heb ik mij gericht op de rol die de Nederlandse seculiere samenleving speelt in het praktiseren van het geloof voor Islamitische vrouwen. De Islam is in diverse media en de politiek een veelbesproken thema, echter veelal in een negatieve context. Ook bovenstaande situatie waar Oum Selma, één van mijn informantes, mij over vertelde, is hier een voorbeeld van. In een samenleving die vaak wantrouwig is ten opzichte van de Islam en moslims, heb ik naast de oorzaken van deze wantrouwendheid voornamelijk onderzocht wat de reactie van moslims zélf is op deze negativiteit. De wijze waarop moslims hun religie kunnen beleven en manifesteren wordt beïnvloed door niet-moslims meent antropoloog de Koning (2008: 319). In deze scriptie wordt duidelijk hoe moslima's in Nederland hun geloof vormgeven en hoe het heersende beeld vanuit de Nederlandse samenleving ten opzichte van de Islam het belijden van het geloof door mijn informantes beïnvloedt.

Culturele Antropologie en Religie

Religie is binnen de Culturele Antropologie een veelbesproken en onderzocht thema. Bronislaw Malinowski (1884-1942), één van 's werelds beroemdste antropologen en grondlegger van het etnografisch veldwerk, startte reeds in het begin van de twintigste eeuw met onderzoek naar religie. Sindsdien is religie een thema waar veel antropologen zich over buigen. Tevens is het een thema waarover binnen de antropologie discussies gaande zijn, bijvoorbeeld over de functie van religie.

In zijn artikel *Magic, Science and Religion* (1925) beschrijft Malinowski hoe religie een diep emotionele zaak is. Religie helpt mensen omgaan met hun omgeving en met zaken als leven en dood. Religie is een individueel proces waarbij de gelovige contact zoekt met God (Bell, 1997: 30). Malinowski wordt met zijn psychologische benadering van religie echter als traditioneel beschouwd (Bell, 1997: 25). Antropoloog Emile Durkheim (1912-2001) ontwikkelde later een meer sociologische benadering op religie. Religie staat bij deze benadering in verband met sociale structuren. Wat in de psyche van een individu omgaat is volgens Durkheim niet het startpunt van

² Sommige vrouwen gebruiken in hun naam de toevoeging 'Oum'. Dit betekent 'moeder van'. 'Oum' wordt gevolgd door de naam van zoon of dochter

³ Naar aanleiding van een gesprek met Oum Selma, Moskee *Omar al Farouk*, Utrecht, 6 mei 2011

religie. Religie is juist een sociaal fenomeen. Een weerspiegeling van het collectieve leven (Bell, 1997: 24). Het verouderde idee uit het begin van de 20^e eeuw, dat religie zich afspeelt in de psyche, verdwijnt daarmee op de achtergrond.

Ook deze scriptie is gebaseerd op het thema religie. Met mijn scriptie wil ik een bijdrage leveren aan de verschillende antropologische visies op religie. Er zal blijken dat niet alleen de sociale benadering op religie maar ook de meer traditionele psychologische benadering (opnieuw) van toepassing is. Zowel het persoonlijke als het collectieve aspect van religie spelen een belangrijke rol in het leven van mijn informantes, om hun geloof ook in een nieuwe context te kunnen praktiseren.

De Islam werd voornamelijk door de komst van Turkse en Marokkaanse gastarbeiders, die wegens economische motieven migreerden, naar Nederland gebracht (Haddad & Smith, 2002: 7). De Islam kwam vanaf dat moment in een seculiere context terecht. In een seculiere samenleving zijn kerk en staat gescheiden en is er niet langer sprake van één dominante religie. Daarnaast is religie in een seculiere samenleving minder publiekelijk aanwezig (Casanova 1994). Met de komst van gastarbeiders werd de Islam een religie die in Nederland wél publiekelijk aanwezig is. Islamitische migranten zijn zichtbare participanten geworden binnen de Nederlandse samenleving (Haddad & Smith, 2002: 7). De publiekelijke aanwezigheid van de Islam, een nieuwe en onbekende religie in Nederland, levert moeilijkheden op. In deze scriptie komt voornamelijk aan de orde hoe de gelovigen hier zelf mee omgaan.

De vraag die in deze scriptie centraal staat luidt als volgt: Op welke wijze geven Marokkaans-Nederlandse moslima's in Utrecht hun religieuze identiteit vorm in de Nederlandse seculiere samenleving en welke rol spelen rituelen en religieuze gebruiken hierbij voor zowel de gelovige als voor de Islamitische gemeenschap in zijn geheel? In deze vraag komt aan de orde hoe vrouwen hun geloof praktiseren en vormgeven evenals de rol van rituelen en gebruiken hierin. Bij het bestuderen hiervan maak ik onderscheid tussen het individuele en het collectieve aspect van religie. Tevens omvat de vraag de strategieën die vrouwen hanteren om hun religie te kunnen verenigen met de Nederlandse samenleving, welke wordt gekenmerkt door een seculier karakter.

Onderzoek en onderzoekspopulatie

In deze scriptie presenteer ik de bevindingen naar aanleiding van mijn veldonderzoek. Mijn onderzoek heb ik verricht in de periode van begin februari tot eind mei 2011. Centrale locaties gedurende mijn onderzoeksperiode waren de Marokkaanse moskee *Omar al Farouk* in de

Utrechtse wijk Overvecht en *Stichting Moslimjongeren*⁴ in de Utrechtse wijk Oog in Al. Mijn onderzoekspopulatie bestond uit de vrouwelijke bezoekers van moskee *Omar al Farouk* en *Stichting Moslimjongeren*. Veel van de jonge bezoekers in de moskee namen ook deel aan activiteiten georganiseerd door de stichting. De moskee en de stichting zijn in dat opzicht met elkaar verbonden.

Ik ben in gesprek gegaan met de bezoekers van de moskee en de stichting, zowel op formele als informele wijze. Ik heb onder de vrouwen diverse open interviews afgenomen. Daarnaast heb ik verschillende religieuze activiteiten bijgewoond die zowel in de moskee als bij *Stichting Moslimjongeren* plaatsvonden. Deze combinatie van participerende observatie, informele gesprekken en interviews leveren een volledig beeld op van mijn onderzoeksgroep vanuit een *emic* perspectief. De keuze voor deze onderzoeksmethoden heeft echter tot gevolg dat de gegevens in deze scriptie niet direct generaliseerbaar zijn voor alle jonge moslima's in Nederland, of zelfs in Utrecht. De informatie beperkt zich namelijk tot één specifieke groep vrouwen. Daarnaast zijn de vrouwen die ik gedurende mijn onderzoeksperiode heb gesproken zeer actief met hun geloof bezig. Zij maken de keuze om regelmatig naar de moskee of de stichting te gaan. Ook in dat opzicht zijn de vrouwen geen afspiegeling van alle Islamitische vrouwen in Utrecht. Door deze kwalitatieve wijze van onderzoek geven de resultaten in deze scriptie echter wel een zeer volledig en diepgaand beeld van de door mij onderzochte situatie. In verband met de privacy van mijn informantes zijn de namen van alle vrouwen gefingeerd.

De scriptie

In het eerste hoofdstuk van deze scriptie komt aan de orde wat het moslim-zijn en de Islam betekent voor mijn informantes. Vervolgens ga ik, in hoofdstuk twee, in op het persoonlijke en individuele aspect van het geloven. Hierbij bespreek ik het belang van rituelen en gebruiken, zowel praktisch als gericht op de levenshouding van de vrouwen. In hoofdstuk drie bouw ik voort op dezelfde rituelen en gebruiken, echter ligt dan de nadruk op het collectieve belang van deze activiteiten en het belang van de Islamitische gemeenschap in het praktiseren van de Islam. In hoofdstuk vier belicht ik hoe mijn informanten hun geloof vormgeven in de Nederlandse samenleving en welke belemmeringen zij hierbij ervaren. De invloed van de politiek en verschillende media komen hierbij uitgebreid aan de orde. Tot slot bespreek ik de strategieën die de vrouwen hanteren om hun geloof te verenigen met de seculiere samenleving waarin zij wonen. Allereerst volgt echter een kort vignet waarin een vrijdagmiddag in de vrouwenruimte van

⁴ Stichting Moslimjongeren (SMJ) is een Utrechtse stichting voor en door moslimjongeren. Binnen 'Stichting Moslimjongeren' worden activiteiten georganiseerd, die zowel een educatief als een ontspannend karakter hebben. (www.moslimjongeren.nl)

moskee *Omar al Farouk* wordt beschreven. Een sfeerimpressie van een belangrijke dag van de week voor vele moslims.

In de moskee

In de vrouwenruimte van moskee *Omar al Farouk* in Utrecht Overvecht schijnt door de grote ramen de voorjaarszon vriendelijk naar binnen. Het is vrijdag, half één in de middag. De vrolijke oranje-rode kleur van het tapijt, versierd met een Arabisch motief, maakt de zaal licht en ruimtelijk. De zaal is zo'n tien bij tien meter groot. Aan één van de muren hangt een schoolbord. Er staat een lijst met meisjesnamen op gekrijt. Tegen een andere wand staat een donkerbruine kast met vakken, gevuld met hier en daar een aantal paar damesschoenen. Achter in de zaal staan vijf stapels stoelen. Naast de snoep- en koffieautomaat vlakbij de deur staat een klein boekenkastje. Het is alles wat er in de zaal staat. Een grote open ruimte blijft over.

Er is zacht geroezemoes hoorbaar. Voor in de zaal, onder de ramen, zit een viertal vrouwen van middelbare leeftijd. Ze zijn geheel in het wit gekleed. Het licht van de zon weerkaatst op hun *djellabas*⁵ en hoofddoeken, wat hen tot stralende verschijningen maakt. Twee van hen zijn zachtjes met elkaar in gesprek. Een derde zit met haar rug tegen de muur en leest een boek. De vierde vrouw verricht een gebed. Ze heeft haar armen voor haar lichaam gekruist en heeft haar ogen gesloten. Af en toe bukt ze voorover en knielt vervolgens, waarbij ze met haar hoofd de grond raakt.

Langzaam druppelt de zaal verder vol. De vrouwen die binnen komen geven de vredesgroet aan degenen die al aanwezig zijn: "*Salaam Aleikum*"⁶ zeggen ze en ze bewegen daarbij de armen van hun lichaam af de ruimte in. "*Wa Aleikum Salaam*"⁷ wordt er terug gemompeld.

Het is inmiddels één uur en het tv-scherm voor in de zaal wordt aangezet. De mannenruimte wordt zichtbaar, en daarmee ook de plek waar de Imam straks plaats zal nemen om zijn wekelijkse vrijdagpreek voor te dragen. De zaal wordt voller en drukker. De serene rust die er net nog in de zaal heerste heeft plaats gemaakt voor een licht rumoer. De oudere vrouwen nemen plaats op de stoelen. Deze zijn inmiddels achter in de zaal in twee rijen opgesteld. Anderen zoeken een plekje op de grond. Vrouwen begroeten en knuffelen elkaar enthousiast. Er wordt gekletst, gesms't en gebeld. Een drietal vrouwen zamelt in plastic zakken geld in voor het goede doel. Een oudere vrouw deelt iets te eten uit. Een moeder haalt voor haar zoontje nog gauw een lolly uit de snoepautomaat achter in de zaal, zodat hij tijdens de preek en het gebed rustig zal zijn.

Dan verschijnt de Imam op het tv-scherm, de man draagt een witte jurk en heeft een loszittende doek over zijn hoofd gedrapeerd in dezelfde kleur. De Imam neemt plaats op een verhoging en draagt een zangerige tekst voor. De kalme sfeer van een uur geleden wordt direct weer voelbaar. Iedereen zwijgt en alle vrouwen richten hun blik op het tv-scherm. De preek en daarna het vrijdaggebed, waarvoor iedereen is samengekomen, zullen gaan beginnen.⁸

⁵ Een traditionele, lange, loszittende jurk

⁶ Vrede is met u

⁷ Vrede is ook met u

⁸ Tijdens een participerende observatie in moskee *Omar al Farouk*, Utrecht, 4 maart 2011

1. Een mens zonder godsdienst is geen mens

De betekenis en de plaats van de Islam in het leven van moslima's

‘Wees optimistisch, want Allah is met jou en de engelen bidden om vergeving voor jou en het paradijs wacht op jou’.⁹ Deze spreuk illustreert zowel de steun die het geloof kan bieden in het leven hier en nu door de aanwezigheid van Allah, als de beloning die de gelovigen uiteindelijk wacht: een plaats in het paradijs. Het geloof heeft een centrale plaats in de levens van mijn informantes. Het geloof is een steun en houvast in het leven, maar het geloof is daarnaast ook allesomvattend. Niet alleen het heden maar ook het verleden en de toekomst, in de vorm van het hiernamaals, spelen een grote rol van betekenis, zo zal blijken in dit hoofdstuk.

In dit hoofdstuk zal de centrale positie van het Islamitisch geloof in de levens van mijn informantes worden geïllustreerd. In de Nederlandse seculiere samenleving heeft religie haar centrale plaats verloren meent socioloog Casanova (1994). In dit hoofdstuk zal blijken dat deze uitspraak betwistbaar is. Enerzijds zijn de vrouwen beïnvloed door de seculiere context waarin zij leven, anderzijds zorgt de Islam in Nederland ervoor dat lang niet alle beweringen over de seculiere samenleving die door wetenschappers zijn gedaan juist zijn. Al het aardse komt op een tweede plaats: “De Islam staat op nummer één” aldus één van de vrouwen.

1.1 De Islam als leidraad

De titel van dit hoofdstuk is afkomstig van historicus Beck (2002: 9). Een korte maar toch veelzeggende zin, die van toepassing is op de vele Islamitische vrouwen die ik gedurende mijn onderzoek heb gesproken. Het geloof biedt de vrouwen steun en zonder hun geloof zouden zij niet zijn wie zij zijn. Oum Ameer, 21 jaar, geeft aan wat het geloof voor haar betekent: “De Islam betekent voor mij overgave en onderwerping aan God. Islam betekent voor mij gemak en rust. De essentie van het geloof ligt in de aanbidding van Allah alleen. Het voelt voor mij als de juiste weg. Het klopt in alle opzichten.” Ook de 18 jarige Sarah is er zeker van: “Dit is gewoon hoe het moet zijn.”

Religie lijkt voor vrouwen in het bijzonder een speciale rol te spelen. Religiositeit is volgens Selim (2007: 11) een uiting van betrokkenheid en verbondenheid met iets dat buiten de gelovige ligt, met een groter geheel. Het geloof is vaak een uiting van liefde en tevens ook een behoefte aan liefde. Als zodanig is godsdienst altijd populair geweest onder vrouwen. Men zegt wel eens dat vrouwen het doorgeefluik zijn van religie (Selim, 2007: 11). In de woorden van Imane, 24 jaar, komt zowel de uiting van liefde voor God als het verlangen naar die liefde naar

⁹ Aandachtspunt naar aanleiding van Zusterdag, Utrecht, 6 mei 2011

voren, wanneer zij uitlegt wat haar God voor haar betekent: “Het is een soort van gevoel. Innerlijke rust. Dat er een schepper is, er moet een schepper zijn. Die overtuiging geeft me rust. Hoe meer ik zoek naar Allah, hoe dichterbij Allah ik kom en hoe meer rust dat me geeft. Niets gebeurt zomaar, het maakt alles makkelijker.”

1.2 Gedrevenheid en passie

Niet alleen uit de woorden van de vrouwen blijkt hoeveel het geloof voor hen betekent, ook de gedrevenheid waarmee de vrouwen bezig zijn met hun geloof illustreert dit. “Voor de vrouwen is de vrijdagpreek niet verplicht, vanwege de zorgtaak die zij hebben” vertelt de 27 jarige Siham. Toch worden de vrijdagpreek en het vrijdaggebed iedere week zeer druk bezocht. Ook is een grote gedrevenheid en passie waarneembaar in de wijze waarop de vrouwen activiteiten organiseren, waarbij zij zich kunnen verdiepen in het geloof en elkaar kunnen ontmoeten; de motivatie om deze activiteiten te bezoeken is zeer groot. De opkomst bij *Zusterdagen*¹⁰ georganiseerd door *Stichting Moslimjongeren* en bij lezingen op de zaterdagmiddag is hoog. De vrouwen die er komen willen verder groeien in het geloof en zijn bereid daar moeite voor te doen en er vrije tijd voor op te offeren.

In conversaties tussen de vrouwen onderling zijn regelmatig Arabische woorden te horen zoals *Inshallah* (als Allah het wil) *Bismillah* (het opdragen van daden aan God) en *Allah Akbar* (Allah is groot) met de toevoeging *Takbir* (grootste). Het gebruik van deze woorden in dagelijkse situaties illustreert het constante bewustzijn en het belang van het geloof voor deze vrouwen.

In de seculiere samenleving wordt religie voor burgers een keuze in plaats van een gegeven meent Casanova (1994). Bovenstaande voorbeelden van de gedrevenheid en motivatie om met het geloof bezig te zijn, illustreren dat. Religie is voor de vrouwen een bewuste keuze. Wanneer dit een gegeven zou zijn: een vanzelfsprekendheid of een verplichting, zouden zij minder gemotiveerd met hun geloof bezig zijn. De bewering van Casanova (1994) dat religie haar centrale plaats heeft verloren in de seculiere samenleving en daarmee ook een minder centrale plek inneemt in de levens van burgers, is echter onvolledig. De uitspraak van Siham illustreert dit: “Islam is de leidraad. Het leven voor God. Je moet je leven zo goed mogelijk leven. Het welbehagen van God is het belangrijkste.” Religie staat voor de vrouwen juist centraal en daar doet de seculiere samenleving waarin zij leven niets aan af.

Bepaalde uitspraken omtrent religie in een seculiere samenleving zijn met de komst van de Islam in Nederland niet langer geheel relevant. Bepaalde aspecten zijn door de gelovigen

¹⁰ Zusterdagen worden maandelijks georganiseerd rondom verschillende actuele en/of religieuze thema's. Zusters komen bij elkaar om over dit thema te leren, te praten en te discussiëren.

overgenomen, zoals de bewuste keuze voor religie. Andere beweringen zijn niet langer van toepassing: religie heeft in de levens van de vrouwen wel degelijk een centrale plaats.

1.3 Dwang of vrije keuze?

“De Islam is een overtuiging. Niet iets wat gebeurt op de automatische piloot” legt de Imam tijdens zijn vrijdagpreek uit. Onder sommige wetenschappers bestaat een angst dat het geloven niet gebeurt op basis van persoonlijke overtuiging of keuzes. Zij menen dat het geloven een verplichting is of gebeurt op basis van dwang. Toch blijkt uit de woorden van mijn informant dat geloven een eigen keuze is.

Binnen een religieuze gemeenschap schuilen gevaren voor het individu meent antropologe Okin (1999). In een multiculturele samenleving wordt het recht op cultuur gepropageerd. Op deze manier kan de minderheidsgroep de eigen cultuur beschermen en in stand houden (Kymlicka: 1995). Het recht van het individu kan hierdoor echter in het geding komen omdat de groep bepaalde zaken aan het individu kan opleggen. Binnen een religieuze gemeenschap kunnen ongelijkheden, bijvoorbeeld tussen mannen en vrouwen worden vergroot, meent Okin (1999). Bijvoorbeeld in de vorm van kledingvoorschriften voor vrouwen. Leden van een religieuze groep kunnen worden gedwongen met bepaalde rituelen of gebruiken mee te doen (Kymlicka, 1995: 35). Zeker in een liberale samenleving, waarin de rechten van het individu het hoogste goed zijn, kan dwang binnen een groep gevaarlijk zijn (Kymlicka, 1995: 35), want het individu in de liberale samenleving is flexibel en mobiel (Tönnies, 2001) en mag geen belemmering of druk ervaren vanuit een groep.

Op basis van uitspraken van informanten lijkt de angst, geuit door Okin (1999) en Kymlicka (1995), ongegrond. Het geloof van de vrouwen wordt gekenmerkt door vrije keuze en gedrevenheid. “We dwingen niemand, er mag geen dwang zijn in het geloof” zegt Sarah hierover. Door het blindstaren op de gevaren voor het individu, worden de vrouwen in het voor hen zo onmisbare aspect van hun leven, het geloven, belemmerd. Men gaat dan juist voorbij aan de wensen van de gelovigen. “Ik kan me niet voorstellen dat ik niet zou kunnen bidden. Of mezelf niet zou mogen bedekken. Het is voor mij iets essentieels. Net als ademen of eten” zegt Imane. De groepsdruk die sommige liberalen als gevaarlijk bestempelen ervaren de vrouwen zelf niet. “Allah kijkt naar onze harten, onze intenties” zegt Imane. “Je best doen met een zuivere intentie. Allah blijven eren boven alle persoonlijke begeertes”, waarmee ze zowel de fysieke als de materiële verleidingen van deze wereld bedoelt. Het eren van Allah met een zuivere intentie is dat wat voor de vrouwen telt, niet wat medegelovigen verwachten of hen verplichten.

1.4 De oneindige macht van Allah

De Islam is voor de vrouwen een leidraad in hun leven. Het geloof steunt hen en geeft hen rust. Maar het geloof gaat verder dan alleen het leven op aarde. “Alles is al bekend over jou voor je op aarde komt. Het lot van elk schepsel is voorbeschikking” zegt de Imam tijdens één van zijn vrijdagpreken. Allah heeft alle macht, vertelt de Imam: “Sommige mensen stralen uit alsof ze de macht hebben maar dat kan niet. Alles is onder de macht van Allah. De mens is op zoek naar zijn ‘ik’. Wie ben ik, waarom leef ik? Kan ik alles maken? Of ziet Allah op alles toe? Niets is van jou. Alles is van Allah. Je valt uit je evenwichtigheid als je denkt dat je de macht hebt, iets bezit. God zal je straffen” verkondigt de Imam tijdens de vrijdagpreek. Het voorbeeld illustreert dat de macht van Allah oneindig is. Filosoof Ramadan (2004: 12) omschrijft Allah als *the Living One, the Only One, the Absolute* en *Justice*. Benamingen die allemaal verwijzen naar één en dezelfde God. Een God die alles omvat. “Alles is gebaseerd op rechtvaardigheid. Zelfs dat je leeft of dat je zult sterven.” meent de Imam. Er is niets dat de gelovige zelf in handen heeft. “In principe doe je alles omwille van Allah” zegt Siham. “God kijkt altijd mee” zegt de 24 jarige Nawal. De vrouwen geven zich over aan die oneindige macht.

1.5 Het paradijs

“Geluk is niet op aarde te vinden. Het gaat om het hiernamaals.” Een mening die veel vrouwen lijken te delen tijdens één van de *Zusterdagen* van *Stichting Moslimjongeren*. Niet alleen het hier en nu maar ook het hiernamaals speelt voor de vrouwen een grote rol van betekenis. Oum Selma, 25 jaar, legt het uit met de volgende woorden: “Je bent een reiziger in dit leven. Je bent eigenlijk bezig met een toets.” Het uiteindelijke doel voor de vrouwen is het paradijs: “Ik doe alles omwille van Allah. De dingen doen zoals het hoort. Uiteindelijk kom je dan in het paradijs. Daar is het om te doen” zegt Siham. Volgens de Islam is de dood niet het einde, verklaart islamwetenschapper Khalifa (1983): het is het begin van het hiernamaals. De gelovige ziet daar zijn beloning of straf tegemoet (Khalifa 1983: 209). Het contrast tussen hel als straf en paradijs als beloning, het scherpe onderscheid tussen goed en kwaad, is kenmerkend voor de Islam (Allievi, 2006 : 129). De categorieën onrein en rein, *haram* en *halal* zijn de categorieën waarop het denken over dat wat goed of wat niet goed is binnen de Islam is gebaseerd (Allievi, 2006: 129). De vrouwen balanceren gedurende hun leven tussen deze twee categorieën van goed en kwaad, waarbij uiteindelijk het goede en het kwade tegen elkaar worden afgewogen. “Je wordt beoordeeld op je zuiverheid en oprechtheid. Er zijn verschillende rangen. En de hel of het paradijs.” legt Nawal uit.

Het paradijs wordt in de Koran beschreven als een tuin van onvoorstelbare schoonheid (Khalifa 1983: 214). De vrouwen zijn zich bewust van de consequenties van hun daden en hebben een helder doel voor ogen: een plek in dat paradijs.

Op één van de *Zusterdagen* worden een aantal dove zusters via de aanwezige gebarentolk nadrukkelijk welkom geheten. “Dat hun beloning groot mag zijn” zegt één van de organisatoren van de *Zusterdag*. De vrouwen leven dan wel in het hier en nu. Het hiernamaals lijkt voor hen het belangrijkste.

1.6 Slot

In dit hoofdstuk is duidelijk geworden dat het geloof voor de vrouwen een grote rol van betekenis speelt. In dit hoofdstuk bleek dat de vrouwen kracht putten uit hun geloof. De vrouwen zijn actief en gedreven als het om hun geloof gaat. Het illustreert de centrale plaats die het geloof heeft in hun leven. Daarnaast geloven zij dat Allah hen niet alleen steun geeft in het hier en nu. Allah heeft de macht en omvat alles. Het is daarom voor de vrouwen van belang het leven zo goed mogelijk te leven, om uiteindelijk het hoogste doel te bereiken. Een plaats in het paradijs. Het geloof staat voor deze vrouwen op nummer één.

2. Door praktiseren een beter mens

Geloven en praktiseren als individueel proces

In een hoekje van de vrouwenruimte in de moskee, vlak voor de boekenkast, zit een meisje van een jaar of acht op de grond. Ze draagt een witte hoofddoek en vrolijke, lichte kleren. Het is vrijdagmiddag en de gebedsruimte in moskee *Omar al Farouk* stroomt langzaam vol. Zojuist heeft het meisje een boek uit het kastje gepakt. Ze leest er aandachtig in. *Ik Leer Bidden* staat er op de kaft. Een paar meter verder zit haar moeder samen met haar kleine zusje op de grond. Het zusje is een jaar of drie. Ze draagt een donkergroen hoofddoekje en een donkerkleurig jurkje. Ze kijkt ondeugend en is onrustig.

“Neehee, máám, nee! Dat past niet!” Het oudere meisje fluistert geïrriteerd naar haar moeder. “Ze kán hier niet zitten! Dat past niet!”. Het kleine meisje trekt zich er niets van aan. Ze wurmt zich naast haar grote zus en kijkt vervolgens trots en voldaan naar haar op. Haar grote zus slaakt een diepe zucht en besluit haar zusje haar gang maar te laten gaan.

Nu wil ook het kleine meisje een boek uit de kast. Ze heeft een dik boek gekozen over de profeet Mohammed. Het boek houdt ze ondersteboven, maar dat lijkt haar niet te deren. Met een aandachtige, eigenwijze blik staart ze naar de pagina’s. Haar zus ziet het en er verschijnt een glimlach op haar gezicht. “Je hebt hem verkeerd om!” fluistert ze belerend. Het kleine zusje snapt niet wat ze bedoelt. Even later zitten de zussen dan toch tevreden naast elkaar en ‘lezen’ verder, terwijl de Imam zijn preek voordraagt.¹¹

Geloven kent zowel een individueel als een collectief aspect, zo viel in de inleiding te lezen. In het volgende hoofdstuk komt het collectieve aspect van geloven aan de orde. In dit hoofdstuk wil ik dieper ingaan op het geloven als individueel proces. Zoals Malinowski al aan het begin van de twintigste eeuw beweerde, is religie een individueel proces waarbij de gelovige contact zoekt met God (Bell, 1997: 30). Dat individuele contact met God komt tot stand door het uitvoeren van bepaalde rituelen en het hanteren van bepaalde gebruiken, zo zal in dit hoofdstuk blijken. Ook de mogelijkheden die de vrouwen vandaag de dag hebben om te leren over het geloof, verdiepen de individuele band met hun Heer. Dat religie een individuele kant heeft blijkt uit het feit dat menig moslim zijn eigen spoor volgt op het pad van spiritualiteit. Door de mogelijkheid tot direct verkeer met God wordt op individuele wijze gewerkt aan de eigen geestelijke vorming en groei (Beck, 2000: 95).

2.1 De wil en de mogelijkheden om te leren

In tegenstelling tot de eerste generatie migranten hebben de tweede en derde generatie tegenwoordig volop mogelijkheden om zich te ontwikkelen. “Jongere generaties kunnen lezen en

¹¹ Tijdens een participerende observatie in moskee *Omar al Farouk*, Utrecht, 6 mei 2011

weten best veel. Sommigen weten meer dan hun ouders” zegt Oum Selma. Tijdens een lezing in moskee *Essalaam* in Hoograven zegt Aboe Sayfoullah hierover het volgende: “Middelen om aan kennis te komen zijn er tegenwoordig volop. Vroeger moest men veel moeite doen om aan die informatie te komen. Men moet gebruik maken van de mogelijkheden die er nu zijn.” De nieuwe omgeving en bijbehorende mogelijkheden bevorderen het herlezen van bepaalde bronnen, wat kan leiden tot nieuwe inzichten (Ramadan, 2004: 216). De kennis die de vrouwen nu op kunnen doen, zorgt soms ook voor discussies tussen de generaties onderling: “De eerste generatie was onwetend en nam aan wat de Imam zei. Nu gaan we nadenken: wat is nou Islam, wat is cultuur?” De vrouwen gaan, in tegenstelling tot de oudere generaties, zelf op onderzoek uit en zijn op zoek naar een ‘zuivere’ Islam (De Koning, 2008: 309). “Als je echt iets over de Islam wilt weten moet je je verdiepen in de boeken” vertelt Samira. Door zelf te lezen en daarvan te leren, ontwikkelen de jonge vrouwen een meer individuele vorm van geloven, waarbij zij op individuele wijze werken aan geestelijke vorming en groei, zoals Beck (2000: 95) het verwoordt. Het vignet laat zien dat daar al op heel jonge leeftijd mee begonnen wordt. Het lezen en leren brengt de vrouwen dichter tot hun God. “Op den duur ben ik zelf gaan lezen. Op die manier creëer je liefde voor het geloof” zegt Siham hierover. Door de mogelijkheden die de vrouwen hebben om kennis te vergaren, kunnen de vrouwen hun geloof op individuele wijze verdiepen, zonder daarbij afhankelijk te zijn van de Imam of medegelovigen. De liberale samenleving, waarin het flexibele en mobiele individu de ruimte krijgt zich te ontwikkelen (Tönnies, 2001), maakt deze meer individuele wijze van geloven mogelijk.

2.2 Een persoonlijke band met Allah

“Mijn ouders waren heel gematigd in hoe ze het geloof overbrachten. Het was mijn eigen keuze hoe ik er invulling aan gaf. Mijn zusje droeg al een hoofddoek toen ze in groep acht zat. Mijn eigen zoektocht begon pas anderhalf jaar geleden. Ik was toen niet echt met het innerlijk bezig. Meer het oppervlakkige, hoe ik er uit zag. Met kleding, make-up en de lijn. Maar het maakte me niet gelukkig. Toen ik op vakantie was kreeg ik een discussie met een vriendin. Ze stelde me vragen en ik besepte dat ik heel weinig wist. Ik moest weten waar de Islam voor staat. Ik werd boos op mezelf dat ik het niet goed wist. Mijn zusje vergaarde veel kennis. Al vanaf de derde klas van de middelbare school. Ze spoorde me aan, maar heeft me nooit veroordeeld. Ik had steun aan haar.”¹²

Imane vertelt in bovenstaand citaat over haar zoektocht naar God. De band die Imane met haar God heeft is persoonlijk. Antropoloog Asad (2003) beweert dat men in het Westen religie te veel

¹² Tijdens een interview met Imane, Utrecht, 11 mei 2011

als een individuele zaak ziet en het belang van de gemeenschap daarbij onderschat. Religie heeft echter wel degelijk een sterk individuele kant, zo blijkt uit het proces dat Imane doormaakte voordat zij zelf een bewuste keuze maakte voor het geloof. Jongeren zien religie in toenemende mate als een privézaak (De Koning, 2008: 25). De keuzes die je maakt, in hoe je gelooft en praktiseert, zijn volgens Imane het resultaat van een individueel proces.

“Alleen zijn met Allah, dat is belangrijk. Alles wegnemen wat tussen Allah en jouw hart instaat” wordt tijdens de lezing op *Zusterdag* verkondigd. Eén van de vrouwen vertelt dat ze zich onrustig voelde van binnen, maar nu ze meer met het geloof bezig is voelt ze zich rustiger. Ook Imane ervaart dat: “Als ik verdrietig ben of gestrest dan ervaar ik die rust.”

“Je moet nederig zijn. Je doet het echt alleen voor Allah” zegt Sarah. Het illustreert de persoonlijke band tussen God en de gelovige. Niet alleen nu maar ook na de dood. “Iedereen gelooft voor zichzelf. Op de dag des oordeels sta je er alleen voor” zegt Oum Selma. Er zal geen vriend zijn, geen helper en geen sympathisant, op de dag van het oordeel, stelt Khalifa (1983: 212). Niemand behalve Allah.

“Dat wat verboden is door God is uiteindelijk ook in je eigen belang” zegt Siham. “Door te praktiseren word je gewoon een beter mens” zegt Oum Selma. Een persoonlijke band met God, tot stand gekomen door een individuele, persoonlijke zoektocht, geeft de gelovige rust, een goed gevoel en helpt de vrouwen om een beter mens te zijn.

2.3 Keer je tot Allah door het verrichten van verplichte en vrijwillige daden

Ook in meer praktische daden komt de persoonlijke band tussen de gelovige en God naar voren. Het uitvoeren van bepaalde rituelen en gebruiken verdiepen het geloof. De titel van deze paragraaf, naar aanleiding van een lezing tijdens *Zusterdag*, illustreert dat het verrichten van bepaalde daden de gelovige dichterbij God brengt. Volgens Malinowski hebben religieuze gebruiken geen sociaal belang maar zijn deze een vorm van communicatie met God (Bell 1997: 28). Het gebed, dat door de vrouwen vijf keer per dag wordt verricht is hier een voorbeeld van.

Door rituelen een plaats te geven in hun leven, geven moslims blijk van onderdanigheid en onderwerping aan God, meent historicus Rippin (1990: 116). Ook Siham geeft blijk van haar onderdanigheid. “Het gebed zelf doe je voor God” zegt ze. Ook Sarah deelt dit gevoel: “Je voelt je nederig. Je knielt voor de Enige.”

Een jonge vrouw noemt het gebed de ontmoeting aangaan met God. Imane zegt: “Bidden is eigenlijk een gesprek met mijn Heer. Het geeft mij innerlijke rust, ik haal er kracht uit. Je bent even afgezonderd van de buitenwereld.” Hoewel het gebed op vrijdag gezamenlijk wordt uitgevoerd blijft het gebed een persoonlijke beleving: “Je staat in principe alleen in het leven. Als

je bid, bid je voor jezelf. Als je bid zet je al je levenszorgen opzij. Je richt je tot Allah. Je kunt hem alles vragen. Het is een soort conversatie met Allah” zegt Sarah.

“Het bidden vijf keer per dag is in je eigen belang, je hebt er iets aan. Als je hoofd de grond raakt komt er een bepaalde kracht vrij” vertelt Samira. Historicus Beck (2002: 72) noemt het gebed een individuele plicht waarbij de gelovige zich met zijn hele lichaam en geest overgeeft. Daarnaast blijkt het voor mijn informanten een manier om tot rust te komen en zorgen opzij te zetten.

2.4 Bedekkende kleding, een bevrijding

Ook andere gebruiken dan het gebed helpen de gelovige zich tot God te richten meent Beck (2002: 72). Een voorbeeld daarvan is de bedekking van de vrouw. De vrouwen bedekken zich omdat Allah dit van hen vraagt. “Ik draag wijde kleding en een hoofddoek. Dat staat in ons boek. Ik wil Allah gehoorzamen” zegt Sarah. Imane zegt hierover: “De kleding draag ik omdat Allah het wil. Om mezelf te beschermen.” De bescherming waar Imane over spreekt is belangrijk voor de meeste vrouwen. “Ik zie zelf het belang ervan. De vrouw is een diamant. Die moet je beschermen. Je wordt daarmee meer benaderd om wie je bent, niet om hoe goed je er uit ziet” zegt Siham. Voor Imane voelt de bedekking zelfs als een bevrijding: “Je innerlijk komt bloot te liggen. Het is eng om jezelf te leren kennen. Maar het maakt je sterker. Mijn uiterlijk was een soort masker voor me. Het Westerse schoonheidsideaal zie ik als een vorm van onderdrukking. Het bedekken van mijn uiterlijk is voor mij juist een bevrijding.”

Door middel van gebruiken, zoals bedekkende kleding, wordt religie zichtbaar gemaakt (Bennett, 2010: 99). Juist de zichtbaarheid van de hoofddoek kan voor sommige vrouwen de keuze voor een hoofddoek bemoeilijken. De keuze voor het al dan niet dragen van deze kleding maar ook de mate van bedekking is volgens Imane ook het gevolg van een individueel proces. Tijdens *Zusterdag* is er een moslima zonder hoofddoek aanwezig. “Ik droeg er één maar het is een bewuste keuze die nu niet meer te dragen.” Ze kan niet goed uitleggen waarom, maar benadrukt dat het haar eigen, persoonlijke keuze is.

“Ik heb bewondering voor vrouwen met gezichtsbedekking. Ze doen dit voor hun Heer. Maar ik heb ook bewondering voor vrouwen die een spijkerbroek dragen en een hoofddoek. Misschien is het in hun omgeving moeilijk om de keuze voor een hoofddoek te maken. Daarom heb ik ook bewondering voor vrouwen zonder hoofddoek. Allah kijkt in onze harten. Je kunt niet zien hoe vroom een ander is” zegt Imane. De keuze voor een hoofddoek is het resultaat van een persoonlijk proces. Iedere moslima maakt daarin haar eigen keuze.

2.5 Geuzendracht

De hoofddoek is een persoonlijke keuze en de keuze voor het dragen van de hoofddoek gebeurt vanuit een bepaalde religieuze overtuiging, zo bleek uit de vorige paragraaf. De gelovige kan haar hoofddoek echter ook gebruiken om een signaal af te geven aan haar omgeving. Zij kan met haar hoofddoek laten zien wie zij is en waar zij voor staat. De seculiere, liberale samenleving waarin het individu alle vrijheid heeft, wordt door moslima's optimaal benut aldus mensenrechtenactiviste Tahir (2004). Door het dragen van een hoofddoek, als klederdracht het meest zichtbare symbool van het moslim zijn van een vrouw, consumeert de gelovige haar individuele vrijheid (Tahir, 2004: 183).

Daarbij kan, afhankelijk van de sociale situatie, de (religieuze) identiteit van een individu meer of minder nadrukkelijk worden gepresenteerd (Eriksen 2002: 31). Met de hoofddoek kan de gelovige haar religieuze identiteit relevant maken. De gelovige kiest er dan voor haar religieuze identiteit te benadrukken. Het bevestigt de trend dat moslims zich steeds vaker en explicieter definiëren als moslims (de Koning, 2008: 18). In hoofdstuk vijf zal uitgebreider aan de orde komen hoe vrouwen omgaan met het communiceren van hun identiteit als strategie in de Nederlandse samenleving.

Volgens Tahir staat de hoofddoek symbool voor een nieuwe identiteit die de vrouwen willen uitdragen: een imago van puurheid. Het dragen van de hoofddoek is volgens Tahir (2004: 183) een geuzendracht geworden. De gelovige laat door haar geuzendracht enerzijds zien dat ze een geëmancipeerde vrouw is maar anderzijds ook dat zij een vrome gelovige is. Volgens Nawal hoort het ook bij de Islam: "Het hoort erbij, dat je je onderscheidt van niet-gelovigen". De moslima's geven met hun hoofddoek blijk van hun *freedom of choice* binnen de liberale samenleving, meent historicus Ruthven (1997: 111). Vrouwen laten ermee zien waar hun religieuze loyaliteit ligt. De hoofddoek is niet langer alleen het bedekken van bepaalde aspecten van vrouwelijkheid, maar wordt ook een middel om een bepaalde positie in de maatschappij te claimen. Een ontwikkeling die is ontstaan door de nieuwe context waarbinnen de gelovigen hun plaats moeten bepalen.

2.6 Slot

In dit hoofdstuk werd duidelijk dat geloven voor moslima's een persoonlijk en individueel aspect kent. Door het uitvoeren van bepaalde rituelen, zoals het gebed of het vasthouden aan bepaalde gebruiken zoals de bedekkende kleding van de vrouw, wordt de band met God verder verdiept. Het individuele aspect van geloof lijkt te worden versterkt door de nieuwe context waarin de Islam terecht is gekomen. Door de nieuwe context eisen de vrouwen nadrukkelijk een plek op in de maatschappij, door middel van zichtbare aspecten van religie, waarmee zij volledig

geaccepteerd willen worden als gelovige. Daarnaast hebben de vrouwen de mogelijkheid zich als individu, in een liberale samenleving, verder te ontwikkelen op intellectueel vlak. Zij zijn daarvoor niet meer afhankelijk van de Imam of medegelovigen. Het vignet aan het begin van het hoofdstuk illustreerde dit. Het meisje in het vignet begint al op jonge leeftijd met het lezen en leren over het geloof.

Hetzelfde vignet laat echter ook een minder individuele kant van het geloof zien. Zo komen de vrouwen op vrijdag samen om te bidden, waarmee het gebed geen puur individuele daad blijft. Ook de individuele keuze voor het geloof lijkt in het vignet betrekkelijk. Hoewel geen dwang plaats vindt in het geloof, zoals eerder te lezen viel, wordt het geloof wel collectief bijgebracht. Dit blijkt uit de hoofddoek die beide zusjes dragen. De meisjes hebben een leeftijd waarop een bewuste keuze voor een hoofddoek nog niet mogelijk is. Hieruit blijkt dat het geloven naast het individuele aspect zoals in dit hoofdstuk besproken werd ook duidelijk een collectieve dimensie heeft. Deze dimensie komt in het volgende hoofdstuk aan de orde.

3. Allemaal zijn we één

Geloven en praktiseren als collectief proces

Het vrijdaggebed is afgelopen en een groepje van zes jonge vrouwen zit in een kringetje op de grond. De vrouwen kletsen nog wat na. Na het bespreken van school en werk en de prijzen van vliegtickets naar Marokko, gaat het gesprek over mannen. De vrouwen gaan eigenlijk alleen een relatie aan met Islamitische jongens. “Dat is praktisch” zegt één van de vrouwen op serieuze toon. “Als je echt voor de Islam gaat past een moslim ook veel beter bij je. Vaak wordt een geschikte partner gezocht via de moskee”. Een andere vrouw valt haar in de rede en spreekt op luide toon: “Mensen vinden dat maar raar. Maar zij (Nederlanders) doen het via internet, en daar betalen ze dan nog voor ook!” roept ze verontwaardigd. De vrouwen schieten in de lach.¹³

Na de samenkomst op vrijdag blijven veel vrouwen in de moskee om elkaar te ontmoeten. Ook voordat de preek begint wordt er heel wat afgepraat: “Eigenlijk is het ook heel erg praktisch dat mannen en vrouwen gescheiden zijn in de moskee. Vrouwen houden meer van kletsen, mannen vinden dat alleen maar vervelend” vertelt Siham lachend. De samenkomst heeft duidelijk een sociale functie. Echter, ook in religieus opzicht speelt de Islamitische gemeenschap voor de vrouwen een grote rol. Zo wordt een partner vaak binnen de gemeenschap gezocht, zo blijkt uit het vignet. Daarnaast hebben de vrouwen steun aan hun medegelovigen. Zij voelen zich in hun geloof gesterkt door de gemeenschap die achter hen staat. Asad (2003) ziet religie als een *public practice*. Er zal blijken dat het geloven voor de vrouwen niet alleen persoonlijk is, maar ook een sterk collectief karakter heeft.

3.1 Het praktiseren van het geloof in een hechte gemeenschap

Het gezamenlijk praktiseren en belijden van het geloof, bijvoorbeeld in de vorm van het gezamenlijke vrijdaggebed creëert onder de vrouwen een gevoel van verbondenheid. “Het samen bidden op vrijdag is fijn. Die verbondenheid. Met zijn allen ben je één. Iedereen bid naar één Heer. Het geeft een goed gevoel. Je weet dan dat meer mensen er ook mee bezig zijn” zegt Siham. Door samen te bidden of rituelen uit te voeren wordt de religieuze gemeenschap een eenheid. Het bidden blijft niet alleen een individuele daad, maar wordt ook een gebeurtenis waar de gemeenschap voor samenkomt, zo liet het vignet in hoofdstuk twee reeds zien. De rituelen waar de gelovigen aan deelnemen worden volgens Rippin (1990: 116) gebruikt als een identificatiemiddel voor lidmaatschap van de moslimgemeenschap. Oum Ameer vertelt dat binnen de gemeenschap, die vorm krijgt door het delen van rituelen, iedereen elkaars gelijke

¹³ Tijdens een participerende observatie in moskee *Omar Al Farouk*, Utrecht, 11 februari 2011

wordt: “Wanneer de gelovige in het gebed staat dan maakt het niet uit wat voor status iemand heeft in de maatschappij. Iedereen is gelijk in het gebed. Iedereen buigt tegelijkertijd. De ‘hoge pief’ staat naast de bediende. Allemaal zijn we dan één en dat maakt het speciaal en het motiveert om het gebed bij te wonen in de moskee”. De gelovige weet dat tijdens het gebed ook alle medegelovigen zich overgeven aan God. Die wetenschap versterkt het gevoel van broederschap en solidariteit en het bevordert de eenheid van de geloofsgemeenschap (Beck, 2002: 73).

In de woorden van Nawal komt naast het aspect van saamhorigheid ook een andere motivatie naar voren om gezamenlijk het geloof te belijden. “Het is belangrijk dat je het in een groep doet. Je wordt aangeraden om dingen samen te doen. Als een soort aansporing om het goed te doen. Maar het samendoen hoort ook bij de Islam. Het gezamenlijk bidden wordt ook meer beloond.” Historicus Beck (2002: 72) beschrijft het gebed als een collectieve plicht van de Islamitische geloofsgemeenschap in haar geheel, om God te eren. Bidden in de moskee heeft de voorkeur. Het verhoogt de religieuze verdienste en versterkt het gevoel bij de gemeenschap te horen (Douwes, de Koning & Boender, 2005: 57). Ook Sarah vertelt hierover: “In de moskee sta je gezamenlijk voor Allah. Het is een goede daad. Als je het in een groep doet word je extra beloond.”

Sarah vertelt vervolgens over de steun die zij heeft aan medegelovigen: “Je doet het met behulp van je broeders en zusters. Je vult elkaar aan.” De hulp van medezusters, het elkaar aanvullen, is voor de vrouwen een belangrijke motivatie om betrokken te zijn bij de gemeenschap. In hoofdstuk twee schreef ik over de discussie die gaande is tussen de verschillende generaties over het onderscheid tussen cultuur en religie bij het beoordelen van bepaalde religieuze gebruiken. Samen gaan de vrouwen op zoek naar hun waarheid. Oum Selma zegt: “Je kunt van elkaar leren, elkaar helpen. Met elkaar in debat gaan. Dingen die je niet weet kun je aan anderen vragen.” Ook in dat opzicht heeft de religieuze gemeenschap een belangrijke functie. Activiteiten zoals georganiseerd door *Stichting Moslimjongeren* geven de vrouwen de kans om gezamenlijk over het geloof te leren. “Bijeenkomsten waar je samen over het geloof kunt nadenken en praten. De saamhorigheid en het respect voor elkaar. Het gevoel hebben dat je elkaar begrijpt. Het is fijn om een plek te hebben waar mensen je begrijpen” zegt Imane. Sarah ervaart ook steun vanuit haar familie: “Je moet het niet doen voor schouderklopjes van je familie, ook al heb je soms wel waardering nodig. Mijn familie helpt me.” Over *Zusterdag* zegt Mirjam, een moslima met Nederlandse ouders: “Naar een avond als deze kijk ik wel uit. Dan zijn alle zusters bij elkaar. Daar gaat je geloof als het ware mee omhoog.”

3.2 Ontmoeting en gezelligheid

Naast de hierboven besproken religieuze invalshoek waarin de verbondenheid van moslims onderling naar voren komt, is er ook het meer sociale aspect waaruit blijkt dat de religieuze gemeenschap waartoe de vrouwen behoren een hechte gemeenschap is. Durkheim stelt dat door religieuze rituelen gelovigen worden samengebracht in een collectieve groep. Het versterkt de banden die er voor zorgen dat het individu zich verbonden voelt met de gemeenschap waartoe hij behoort (Bell, 1997: 25). Het geloof dat de vrouwen in eerste instantie met elkaar verbindt, zorgt er ook voor dat het individu een band voelt met medegelovigen die verder gaat dan het geloof alleen. Die collectieve, sociale band blijkt uit het feit dat de vrouwen zowel de moskee als activiteiten bij *Stichting Moslimjongeren* niet alleen bezoeken om er te leren: “Ik ga daar heen om te leren maar ook voor de gezelligheid. Ik ga ook naar de moskee voor het samenzijn, het hangen. De moskee is een ontmoetingsplek” zegt Nawal. Ook Imane geeft aan naar de moskee te gaan om medezusters te ontmoeten. De vrouwen zijn vaak vroeg aanwezig en kletsen met elkaar over allerlei onderwerpen. Ook na afloop blijven zij vaak nog langer om met elkaar na te praten. Religie is duidelijk een sociaal fenomeen of een *social fact* zoals Durkheim het noemt. Religie bevat elementen die het collectieve leven doen groeien, aldus Durkheim (Bell, 1997: 24).

Siham woont in de Utrechtse wijk Kanaleneiland maar bezoekt de moskee in Overvecht. Deze moskee spreekt haar meer aan. Ze vertelt dat haar vader meestal naar de moskee in Kanaleneiland gaat: “Iedereen heeft zijn eigen plekje. Ik vind hier de mensen gezellig” zegt Siham. Samira komt vanuit Amersfoort naar de moskee in Overvecht omdat zij de sfeer als prettig ervaart. De bewuste keuze voor een specifieke moskee illustreert het belang van de sociale omgeving waarin de vrouwen met hun geloof bezig kunnen zijn.

Hoewel de meeste vrouwen vriendinnen hebben met allerlei verschillende achtergronden, ervaren zij een bijzondere band met geloofsgenoten. “Met moslimvrienden heb je iets gemeenschappelijk” zegt Nawal. Ook Sarah is het hiermee eens: “Hen begrijp je gewoon beter.” Deze band wordt versterkt doordat veel van de vrouwen al van jongs af aan in aanraking kwamen met het geloof en een deel daarvan al van jongs af aan betrokken werd bij de gemeenschap. Religie werd en wordt collectief bijgebracht. De vrouwen hebben al van jongs af aan, voordat zij hier een keuze in konden maken, een plekje binnen de Islamitische gemeenschap, zoals het driejarige meisje uit het vorige hoofdstuk. De speciale band met medegelovigen die hier uit voort vloeit, komt tot uiting in de wijze waarop de vrouwen elkaar benoemen, namelijk met het woord ‘zusters’. De vrouwen zijn niet alleen zusters in het geloof, maar hebben ook een meer informele zusterband.

3.3 Steun binnen de gemeenschap

‘Toon genade aan de zwakkeren en je zult gelukkig zijn; geef aan de behoeftigen en je zult het goed hebben’. Deze spreuk wordt de vrouwen meegegeven tijdens één van de zusterdagen. Een belangrijk aspect binnen de moslimgemeenschap is het steunen van de medemens wanneer deze het moeilijk heeft. “Het is een plicht om mensen te helpen die het minder hebben. God wil dat je de ander helpt, dat je die blij maakt” zegt Siham. Ook Oum Ameer bevestigt dit: “De Islam is een geloof waar men wordt aangespoord om de gemeenschap te helpen.” Bij de wekelijkse samenkomst op vrijdag blijkt dit uit de mededelingen die door het bestuur van de moskee worden gedaan over dat wat er in de gemeenschap gaande is. Voorafgaand aan één van de samenkomsten op vrijdag wordt door een vrouw geld ingezameld. Met een plastic tasje loopt de vrouw door de zaal. Achter haar aan loopt een geëmotioneerde vrouw. Samen zamelen ze geld in voor een dure operatie van de echtgenoot van de vrouw in tranen. Later wordt door alle gelovigen ook een smeekbede voor de zieke man gedaan. Tijdens een andere samenkomst volgt na het vrijdaggebed het dodengebed. Er worden twee kisten met overledenen de gebedsruimte van de mannen in gebracht. Deze zijn voor de vrouwen te zien op het scherm. Gezamenlijk wordt er gebeden voor de overledenen. Deze voorbeelden illustreren de betrokkenheid van de gemeenschap bij ingrijpende gebeurtenissen. “Je bidt en je doet smeekbedes ook voor je medebroeders en zusters. Voor de hele gemeenschap” zegt Imane hierover.

Ook de inzameling die wordt gedaan voor de verbouwing van de moskee illustreert in meer praktische zin hoe de gemeenschap met elkaar een bepaald doel nastreeft dat niet alleen van belang is voor henzelf maar ook voor de ander, in dit geval het nageslacht: “De verbouwing is ook in het belang van onze kinderen en kleinkinderen” aldus de voorzitter van de moskee.

Tijdens de samenkomst op vrijdag wordt tweemaal een folder uitgedeeld. Eén daarvan is van thuiszorg stichting *CúramZorg, eigen cultuur thuis*. De organisatie heeft bijzondere aandacht voor culturele achtergronden. De begeleiders spreken naast Nederlands ook Arabisch. Leefwijze, cultuur en religie worden gerespecteerd, zo staat te lezen in de folder. De tweede folder, van stichting *Stade*, geeft te lezen dat veel Marokkaanse ouderen het fijn vinden om wat vaker hulp of bezoek te krijgen. Op alle vrouwen uit de gemeenschap wordt een beroep gedaan door middel van de folder. Het benadrukt dat de Islamitische gemeenschap ook voor hulp terecht kan in eigen kring. Het belang van de gemeenschap en het contact met leden uit die gemeenschap wordt hiermee onderstreept.

Tijdens één van de zusterdagen zegt een jonge vrouw: “Het is belangrijk dat zusters elkaar helpen als er problemen zijn.” Imane verwoordt het als volgt: “Je krijgt er meer voor terug als je deelt. Dat is het belang van die goedheid naar anderen. Egoïsme leidt uiteindelijk nergens toe.”

3.4 Slot

Het belang van de geloofsgemeenschap voor de vrouwen is groot. De vrouwen ervaren een gevoel van verbondenheid door het samen praktiseren van het geloof. Daarnaast is het samen praktiseren een extra goede daad van de gelovige. Verder hebben de vrouwen steun aan hun medegelovigen doordat zij met elkaar eenzelfde religie delen. Als gevolg van de gedeelde levensovertuiging van de gelovigen, ontstaat automatisch ook een meer sociale binding met de gemeenschap. De vrouwen komen bij elkaar om elkaar te ontmoeten en voelen zich prettig binnen de gemeenschap. Daarbij heeft de gemeenschap ook een belangrijke functie door de steun die de gemeenschap kan bieden aan de medemens in moeilijke tijden.

4. Aanvallen jegens de Islam: waarom?

De rol van de Nederlandse samenleving in het praktiseren van de Islam

‘Ik heb geen mening over boerka’s, behalve dan dat ze in wezen niet zoveel verschillen van schoenen met naaldhakken. Ze worden allebei gedragen door vrouwen, omdat mannen dat graag willen’. Columniste Sylvia Witteman vergelijkt in haar dagelijkse column in *De Volkskrant* de boerka met naaldhakken.¹⁴ Uit onderzoek uitgevoerd onder lezers van dagblad *De Telegraaf* blijkt dat 58% van de respondenten de hoofddoek ziet als symbool van onderdrukking. ‘Hoofddoekjes zijn een symbool van een opdringerige en ondemocratische ideologie’ meent één van de respondenten.¹⁵

In de Nederlandse wet wordt ‘vrijheid van religie’ voor alle burgers gewaarborgd. De praktijk laat daarin echter iets anders zien. Gelovigen ervaren belemmeringen in die vrijheid door het beeld dat over hen wordt geschetst in de media en de politiek. Er is een trend waarneembaar in hoe er in het huidige debat wordt gesproken over moslims. De kritiek op de bedekkende kleding en de hoofddoek van de vrouw, zoals geuit in de fragmenten uit *De Volkskrant* en *De Telegraaf* is tekenend. Deze manier van kleden wordt in diverse media regelmatig aangehaald en gezien als hét symbool van de onderdrukking van de Islamitische vrouw. De positie van de vrouw is dan ook een veelbesproken thema in het huidige debat over de Islam. De aanwezigheid van de Islam in het publieke domein; het zichtbare aspect van het geloof, voelt voor de meerderheid vaak niet vertrouwd. Deze onbekendheid en de onwetendheid over de Islam veroorzaken het (door verschillende media gevoede) negatieve beeld over de Islamitische vrouw, zo zal in dit hoofdstuk blijken.

In voorgaande hoofdstukken werd het belang van het geloof en de wijze waarop de Islam wordt gepraktiseerd verhelderd. In dit hoofdstuk ligt de nadruk op de reacties vanuit de samenleving ten opzichte van de Islam en het praktiseren van de Islam, met name ten opzichte van de positie van de vrouw. Duidelijk zal worden hoe bepaalde ideeën over de Islam zijn ontstaan. Er zal blijken dat deze ideeën vaak gebaseerd zijn op misstanden. Daarnaast ga ik dieper in op hoe deze beelden over de Islam in stand worden gehouden in een multiculturele samenleving en wat de gevolgen hiervan zijn voor de vrouwen.

4.1 Van cultuur en religie naar pure religie

“De oudere generatie is een beetje onwetend. Jongeren verdiepen zich meer in het geloof. Jongeren komen ook meer in contact met anderen. Voor de oudere generatie is de wereld

¹⁴ Column Sylvia Witteman *De Volkskrant*, 13 mei 2011

¹⁵ Stelling van de dag *De Telegraaf*, 26 januari 2011

kleiner.” zegt Oum Selma. Dat is ook waar het beeld over moslims is scheefgegroeid meent een jonge vrouw: “Het is fout gegaan bij de eerste generatie. Zij hebben een vermenging van cultuur en religie meegenomen. Het was hun enige houvast.” Selim (2007: 9) beweert dat men de Islam van kritiek wil vrijwaren omdat men bang is dat de Islam een kritische, eerlijke analyse, bijvoorbeeld met betrekking tot de positie van de vrouw binnen de Islam, niet kan doorstaan. Veel auteurs zoals Selim (2007) laten echter in hun analyse van de Islam de vermenging van cultuur en religie nog teveel buiten beschouwing. De Islam die tot bloei kwam in een patriarchale samenleving was sterk vermengd met de lokale cultuur. Die patriarchale cultuur heeft bijgedragen aan de positie van de vrouw (Spenlen, 2008: 3). Die kritische analyse van de Islam waar Selim (2007) over spreekt is iets waar de vrouwen juist mee bezig zijn. “Veel is cultuur, zoals uithuwelijking” zegt Sarah hierover. “Nu ziet men het slaan van vrouwen als aspect van de Islam, maar dat hoort er niet bij” zegt één van de vrouwen. Religie wordt door de vrouwen meer en meer gezuiverd van de culturele component. “Nu is het onderscheid tussen Islam en cultuur veel beter te maken” zegt Nawal. In tegenstelling tot de patriarchale verhoudingen van vroeger, benadrukken de jonge vrouwen nu het aanzien van de vrouw binnen de Islam. Ze maken zich hierbij los van de meer traditionele denkbeelden van hun ouders en grootouders.

4.2 Man en vrouw: niet gelijk, wel gelijkwaardig

In het vrouwendeel van *Stichting Moslimjongeren* is het druk. Ongeveer veertig vrouwen zijn bij elkaar gekomen om te praten over het thema ‘Goedheid jegens de ouders’. De vrouwen die de organisatie van de dag op zich hebben genomen en voor de herkenbaarheid allemaal een roze hoofddoek dragen, zijn druk met elkaar in overleg. De *beamer* die verschillende filmpjes moet vertonen werkt niet. Na een paar minuten van beraad pakt één van hen de microfoon: “We gaan lekker bewegen! Allemaal even opstaan. De benen losmaken! Hup! Lekker gezond!” Vervolgens voegt ze er aan toe: “We gaan met zijn allen naar de keuken want er komt zo een broeder die de *beamer* gaat maken.” Alle vrouwen begeven zich naar de keuken. “Hij zou zich opgelaten voelen met al die vrouwen” zegt één van de vrouwen wanneer iedereen in de krappe keuken staat. “En dan wordt die *beamer* nóóit gemaakt!” voegt ze er lachend aan toe. De laatste vrouw trekt de keukendeur achter zich dicht.¹⁶

“De vrouwenruimte en de mannenruimte zijn apart van elkaar. Zo leidt men elkaar niet af. En je verliest de aandacht niet” vertelt Siham. “Maar man en vrouw zijn wel gelijkwaardig” voegt ze daar nadrukkelijk aan toe. Eeuwenlang werd de Koran moedwillig geïnterpreteerd op een wijze die nadelig is voor moslimvrouwen. Vele passages uit de Koran en de Soenna¹⁷ discrimineren

¹⁶ Tijdens een participerende observatie bij *Stichting Moslimjongeren*, Utrecht, 18 maart 2011

¹⁷ Soenna is ‘de manier van Mohammed’ die moslims trachten na te leven

vrouwen als zijnde bezit van de familie of van de clan, meent Selim (2007: 7). De status van de moslimvrouw is een symbool van het geloof geworden en heeft implicaties voor de Islam in zijn geheel (Stowasser, 1993: 6). Visies als die van Selim (2007) worden bepalend voor de toon van het debat. Het beeld dat van de gelovigen wordt geschetst wordt niet alleen door de gelovigen zelf, maar ook door hoe zij door anderen worden gerepresenteerd, gevormd (Peteet, 1993: 60).

De gelovigen proberen van het negatieve beeld over de moslimvrouw af te komen door te benadrukken dat de geschriften op de juiste manier moeten worden geïnterpreteerd en in de juiste tijdsgeschiedenis moeten worden gezien. “Je moet kijken naar de context. Je kunt ook niet zomaar een stukje er uit pakken waar een heel verhaal aan vastzit” zegt Nawal. “Mensen proberen dat wat er in de Koran staat te interpreteren terwijl ze daar niet toe in staat zijn. Alleen geleerden kunnen dat” meent Nawal. Opmerkelijk is het idee dat alleen geleerden, veelal mannen, de teksten op juiste wijze kunnen interpreteren. Vrouwen zijn namelijk zelf ook actief op zoek naar een zuivere Islam. Eén van de vrouwen geeft aan dat een belangrijke taak van de vrouw het bijbrengen van het geloof aan de kinderen is. Het illustreert dat vrouwen het doorgeefluik zijn van religie (cf. Selim, 2007). Nu de vrouwen ook zelf op zoek kunnen gaan naar juiste interpretaties van verschillende geschriften, zullen zij wellicht niet langer slechts draagsters van religie zijn, maar kunnen ook zij een aandeel leveren aan de interpretatie ervan. De positie van de vrouwen verandert hierbij dan van draagsters naar vormsters of hervormsters van de Islam.

Khalifa (1983: 183) stelt dat binnen de Islam man en vrouw niet als identiek worden gezien. Man en vrouw vullen elkaar aan. Er is simpelweg geen ruimte om de vrouwen als minderwaardig te beschouwen alleen al omdat zij andere verplichtingen en rechten hebben. Over de verplichtingen van de vrouw vertelt Nawal: “De vrouw draagt haar kind en heeft daarmee ook de verantwoordelijkheden voor haar kinderen.” Een andere vrouw vult haar aan: “De balans tussen werken en kinderen is voor vrouwen moeilijk. Maar het gezin is het belangrijkste, zeker de eerste jaren.” Over de plicht van de man vertelt Nawal het volgende: “De man moet de vrouw onderhouden. In dat opzicht staat de man boven de vrouw.” “Maar,” voegt ze er aan toe: “De vrouw mag ook zelf verdienen. Dat mag ze zelf houden. Khadija¹⁸ is een voorbeeld van een succesvolle zakenvrouw in de tijd van Mohammed. Toen werkten vrouwen al.”

Ook volgens Khalifa (1983: 185) zijn de misvattingen over de positie van de vrouw binnen de Islam gebaseerd op een verkeerde interpretatie van de Koran. Nawal illustreert dit: “De man moet voor de vrouw zorgen. De moeder wordt in de Koran zelfs boven de vader gesteld. De moeder is heel belangrijk. Als je er in verdiept kom je dat te weten, maar men neemt de moeite niet”. Volgens Selim (2007: 8) worden vrouwen binnen de Islam altijd benadeeld ten gunste van de man. De vrouwen beweren het tegenovergestelde: “Juist door de

¹⁸ Khadija was de eerste vrouw van de profeet Mohammed

Islam ontstond er een verlichting. Vrouwen werden voor die tijd levend begraven. De Islam zorgde dat de vrouw als mens werd gezien en dat man en vrouw samen moeten leven.” Eén van de vrouwen vult tenslotte aan: “Man en vrouw zijn niet gelijk maar wel gelijkwaardig.”

4.3 De hoofddoek

In een ingezonden brief uit de krant *Metro* schrijft een lezer over een gevoel van afkeer dat de schrijver van de brief niet kan onderdrukken wanneer hij een vrouw met een hoofddoek ziet. “Ze zal wel kuis en onderdanig zijn, maar moet zij dat zo in het openbaar laten blijken?”¹⁹ Volgens de vrouwen is de hoofddoek geen teken van onderdanigheid. “De vrouw is een diamant. Die moet je beschermen. Je wordt daarmee meer benaderd om wie je bent, niet om hoe goed je er uit ziet” zegt Siham. Antropoloog Djavann neemt fel stelling tegen het dragen van een hoofddoek. Ze noemt de hoofddoek een vorm van stigmatisering en discriminatie van de vrouw (Tahir, 2004: 182). De hoofddoek is volgens de vrouwen, in tegenstelling tot discriminatie, een weloverwogen keuze waarbij druk van medegelovigen of ouders geen rol speelt. “Veel mensen denken dat de hoofddoek ons wordt opgelegd maar dat is helemaal niet zo. Soms zijn mensen kritisch of kijken ze me aan om mijn hoofddoek, maar dat is waar je doorheen moet” zegt één van de vrouwen. Imane vertelt hierover: “Veel mensen denken dat ouders dingen opleggen, bijvoorbeeld de hoofddoek. Mijn moeder was juist bang. Ze was er niet zo blij mee dat ik een hoofddoek ging dragen. Nu heeft mijn moeder er rust in gevonden. Ze ziet hoe gelukkig het me maakt.”

Een vrouw vertelt: “Mensen zien de hoofddoek als onderdrukking. Maar vrouwen worden tegenwoordig gewaardeerd op hun uiterlijk. Tandpasta wordt verkocht met een blote vrouw en auto’s worden ook verkocht met vrouwen ernaast.” Wanneer de hoofddoek als een vorm van onderdrukking wordt gezien, zoals door de brieven-schrijver in *Metro*, wordt de dominante cultuur in Nederland vaak als norm gehanteerd. Dit getuigt van een etnocentrische visie. Ideeën van anderen zijn dan al snel primitief of onmenselijk (Okin 1999: 57). Het Westen ziet de positie van de Islamitische vrouw als achtergesteld en het symbool van die onderdrukking is haar hoofddoek. Voor moslima’s is het de Westerse vrouw die slaaf is aan de verplichting mooi en ‘beschikbaar’ te zijn (Allievi, 2006: 120). “Het schoonheidsideaal, bepaalde maatstaven, het uiterlijk is heel belangrijk. Eigenlijk is dat een soort onderdrukking” zegt Imane.

Het dragen van een sluier kan een vrouw meer vrijheid geven omdat zij zich als een goede moslimvrouw gedraagt. Het vertrouwen dat ze daarmee krijgt kan haar meer vrijheid opleveren (Douwes, de Koning & Boenders, 2006: 79). De praktijk wijst echter uit dat het dragen van een hoofddoek voor de vrouwen ook leidt tot onvrijheden. “Het wordt je door een hoofddoekverbod (op scholen of overheidsinstellingen) of zoals in Frankrijk een boerkaverbod, moeilijk gemaakt je

¹⁹ Ingezonden brief *Metro*, 28 april 2011

te bewegen” zegt een jonge vrouw. “Ook bij een sollicitatie weet ik dat ze de voorkeur geven aan iemand die er leuk uit ziet. Soms is Allah blijven eren in deze samenleving best moeilijk” vult zij daarbij aan. Het zijn vooral Islamitische vrouwen die verantwoording af moeten leggen voor hun keuzes met betrekking tot het geloof (De Koning, 2008: 179) en de gevolgen ervan ondervinden in hun dagelijks leven.

Het is niet eenvoudig om als moslim in het Westen de waarden en principes van het geloof te handhaven (Ramadan, 2004: 217). Toch ziet Sarah wel dat de situatie langzaam verbetert: “Vier jaar geleden ongeveer, toen waren er veel minder meisjes die zo rondliepen. Ik was toen de enige op mijn school die zo serieus met het geloof bezig was. Ik kreeg toen wel blikken. Dat bracht me uit mijn evenwicht. Ik dacht, doe ik dan iets niet goed? Nu ben ik geen uitzondering meer. Omdat iedereen er mee bezig is zien ze dat het heus niet zo erg is dat er veel hoofddoekjes zijn. Iedereen blijft hetzelfde, met of zonder hoofddoek.”

4.4 Beeldvorming over de Islam

De vrouwen proberen de beelden die een deel van de Nederlandse bevolking over de positie van de vrouw binnen de Islam heeft, te nuanceren. Dit doen zij bijvoorbeeld door te benadrukken dat de vrouw niet minderwaardig is ten opzichte van de man en dat de hoofddoek hen niet wordt opgelegd maar een bewuste keuze is. Toch blijven deze hardnekkige beelden over de onderdrukte moslima in stand. Antropoloog Eriksen (2002: 24) beweert dat stereotypering en vaststaande ideeën over ‘de ander’ ontstaan wanneer meerdere etnische groepen samenleven. Men kan dan invullen hoe een ander denkt en doet. Dit scheidt orde in een complexe sociale situatie (Baumann 1999: 84). Ook in Nederland is door het samenleven van verschillende etnische en religieuze groepen sprake van een dergelijke complexe sociale situatie

De gelovigen proberen het heersende veelal negatieve beeld over moslims te nuanceren. “Moslims worden vaak gekoppeld aan slecht gedrag, het schaadt de reputatie van moslims” zegt één van de vrouwen. De Imam vertelt tijdens één van zijn preken over een gesprek tussen hem en een professor. De professor vertelde de Imam dat hij moslims niet graag mocht. De Imam vroeg aan de man waarom dit zo was en de man vertelde dat hij een auto-ongeluk meemaakte, waarbij de moslim schuldig was. De moslim beschuldigde de professor echter onterecht. Een dergelijk voorval beïnvloedt de beeldvorming over moslims, wil de Imam hiermee laten zien. “Daar moet je je van bewust zijn” concludeert hij.

Identiteit en beelden over identiteit zijn het product van contact (Eriksen, 2002: 35), zoals bovenstaand voorbeeld. Hoewel identiteit meerdere dimensies omvat, wordt identiteit geëssentialiseerd (Baumann, 1999: 84). Persoonlijke opvattingen of ervaringen zoals die van de professor, met betrekking tot de Islam, worden verabsoluteerd (Beck 2002: 10). “Als

Marokkaanse jongere moet je meer moeite doen om ergens te komen. Voor sommigen is dat een extra drijfveer. Anderen denken: ‘iedereen is toch tegen me’. Maar wij zijn de visitekaartjes voor het geloof, daarom kan het schadelijk zijn” zegt Imane. Ook Imane ziet in dat de interactie tussen groepen of zelfs individuen het (stereotype) beeld dat men over ‘de ander’ heeft sterk kan beïnvloeden. De constant aanwezige en nooit voltooide wisselwerking tussen leden van verschillende etnische groepen (Prins 2000: 164) wordt door vaststaande ideeën over ‘de ander’ verstoord doordat de werkelijkheid wordt vastgezet en als onveranderlijk wordt gezien.

Etnische achtergronden worden vaak automatisch verbonden aan een bepaalde religie. Het is een voorbeeld van de essentialisering van identiteit en het vormen van stereotypen waar Baumann (1999: 84) over schrijft. “Marokkanen worden vaak gelijk gekoppeld aan de Islam. Bij een Nederlander gebeurt dat toch ook niet gelijk met het Christendom of het Jodendom?” zegt Nawal. “Marokkanen zijn een temperamentvol volk. Misschien hebben de problemen daarmee te maken. Dat het gerelateerd wordt aan de Islam is heel jammer” zegt Sarah. Baumann (1999: 96) benadrukt dat identiteit dynamisch en procesmatig bestudeerd zou moeten worden. In de praktijk lijkt een vaststaande eenzijdige visie op de ander bepalend. Verder lijken negatieve beelden te ontstaan door een gebrek aan kennis over de Islam. “Soms zijn er negatieve reacties. Negen van de tien keer is het zo dat men niet eens weet wat de Islam inhoudt of dat zij nooit echt een diep gesprek hebben gehad met een moslim” zegt Oum Ameer.

Prins (2000: 16) meent dat voor de totstandkoming van beelden over ‘de ander’ een grote rol is weggelegd voor de berichtgeving over ‘de ander’. Sociale verhoudingen worden bepaald door hoe er over gesproken wordt (cf. Peteet, 1993). Representaties zijn medeplichtig aan de vorming van de werkelijkheid (Prins 2000: 46) en die werkelijkheid, die waarheid, is dan ook nooit neutraal (Prins 2000: 75). Bepaalde visies op de Islam zijn het gevolg van onjuiste representaties van de werkelijkheid, als gevolg van stereotypen en vooroordelen die bijvoorbeeld door bepaalde media en politici gepresenteerd worden als waarheden. “De media overdrijft. Ze blazen de boel op. Ze zeggen: de Islamitische gemeenschap doet niets tegen hangjongeren, maar er worden wel degelijk projecten opgezet. Daar hoor je de media niet over. Of bij *Pauw en Witteman*. Daar spreken bepaalde moslims namens de moslimgemeenschap die er helemaal geen verstand van hebben. Zij representeren de gelovigen verkeerd” zegt Oum Selma

Wederzijdse beeldvorming en vooroordelen kunnen in een crisistijd gemakkelijk tot spanningen leiden (Beck 2002: 11). De spanning tussen moslims en niet-moslims, die mede door de komst van *de Partij van de Vrijheid* is opgelaaid, is hier een voorbeeld van. “Waar ik bang van word, is dat *de Partij voor de Vrijheid* nu echt in de regering zit. Dat is echt de vertegenwoordiging. Ik vond de kopvoddentax zó vernederend. Het maakt me wel angstig dat er ook heel veel mensen zijn die jou hier niet willen hebben. Veel van die mensen zijn onwetend. Veel klopt helemaal niet

van wat Wilders zegt. Hij brengt verkeerde informatie naar buiten. Ze volgen een onwetende man” zegt Imane. Oum Selma zegt: “Het wordt wel steeds erger met *de PVV*. Ik nam ze al niet echt serieus maar ze beginnen nu wel door te draaien. Ze zetten zomaar een hele groep weg, ze blazen het op.” De migrantengemeenschap wordt teveel gezien als een Islamitisch blok. Er wordt op deze manier een vijand gecreëerd die er niet is meent antropoloog Canatan.²⁰

De vrouwen hebben het er moeilijk mee, het is een gevoel van onbegrip onder de vrouwen. Een vrouw vertelt: “Sommige mensen vinden bepaalde Islamitische aspecten vreemd. Ikzelf kan het Westerse idee van openlijke homoseksualiteit maar moeilijk begrijpen. Toch respecteer ik dat.” Imane zegt: “Toen de Islam een hype was vond ik het heel moeilijk. Aanvallen jegens de Islam: waarom? In het begin was ik er heel verdrietig over.” Ook een andere vrouw deelt haar mening: “Soms dan baal ik van het beeld dat mensen over de Islam hebben, dan denk ik, dat is helemaal niet zo!” “Dat iemand anders is, dat is toch juist leuk en interessant?” vraagt Sarah zich hardop af. In het volgende hoofdstuk wordt dieper ingegaan op hoe de vrouwen met deze negativiteit omgaan.

4.5 Belemmeringen in het dagelijks leven

De integratie van moslims wordt in Nederland als mislukt bestempeld. Dit veroorzaakt een negatieve beeldvorming ten opzichte van de Islam. Dat negatieve beeld vormt een belemmering voor intercultureel samenleven (Beck, 2002: 112). Die belemmeringen worden ook door de vrouwen zelf ervaren. “Je kunt zeker wel zeggen dat moslims die hun geloof praktiseren tegen bepaalde zaken aan lopen vanwege de negatieve houding ten opzichte van de Islam. Bijvoorbeeld met sollicitaties of het dragen van een hoofddoek” zegt Oum Ameer. Maar ook in andere situaties ervaren de vrouwen dat het beeld dat sommige mensen over moslima’s hebben niet klopt. Oum Selma vertelt: “Soms denken mensen dat we dom zijn. Dan zeggen ze: wat spreek je goed Nederlands! Of dat ze bang zijn om je iets te vragen.”

Religie wordt teveel gezien in seculiere termen en niet als een erkende factor in de publieke sfeer (Cherribi, 2010: 85). Dit heeft een botsing tussen religieus en niet-religieus tot gevolg. Die botsing uit zich in vervelende situaties. “Zusters worden soms op straat aangevallen terwijl ze geen vlieg kwaad doen. Ze zijn alleen met zichzelf bezig en met hun Heer” zegt Imane. “Soms krijg ik nare opmerkingen, maar vaak hoor ik het niet eens meer. Het doet er ook niet toe wat anderen van je denken” vult Imane daarbij aan. De vrouwen proberen er toch positief onder te blijven. ‘Ik ben blij dat ik mijn gebeden kan verrichten. Het zijn gelukkig vooral nog praatjes. Ze kunnen niet zomaar, zoveel moslims als er in Nederland zijn, hen allemaal het gebed ontnemen. Daar heb ik wel een sterk vertrouwen in. Er zijn wel mensen die het geloof zwart

²⁰ Interview met Kadir Canatan, *Volkskrant*, 7 maart 2000

maken. Dat doet je wel pijn, als anderen dat niet respecteren. Maar wat anderen ook zeggen: *I don't care*” zegt Sarah. “Het is fijn dat we de mogelijkheid hebben om te praktiseren’ zegt Imane. Siham zegt met een glimlach: “Hoe moeilijker je het hebt, hoe meer ‘bonuspunten’ je later krijgt” waarmee ze verwijst naar het hiernamaals.

4.6 Slot

Vaak wordt over de Islam in media en politiek een negatief beeld geschetst. Met name de positie van de Islamitische vrouw is een veelbesproken thema. Volgens critici wordt de moslima onderdrukt. Ze wordt overheerst door de Islamitische man. De vrouwen geven aan dat de ondergeschikte positie van de vrouw niets te maken heeft met de Islam maar het resultaat is van culturele invloeden. Binnen de Islam is de vrouw gelijkwaardig aan de man. De onjuiste beelden over de Islam en de positie van de vrouw ontstaan volgens wetenschappers als gevolg van stereotypen en vooroordelen die door media en politici gepresenteerd worden als waarheden. Door deze negatieve beelden over moslims ervaren de vrouwen belemmeringen. Bijvoorbeeld bij het vinden van een baan of doordat zij niet zichzelf kunnen zijn. Toch proberen de vrouwen hier positief mee om te gaan en zijn zij blij dat zij hun geloof kunnen praktiseren. In het volgende en laatste hoofdstuk zal duidelijker worden hoe de vrouwen omgaan met het imago dat de Islam in Nederland heeft.

5. Ambassadeurs van de Islam

Strategieën voor het omgaan met negativiteit ten opzichte van de Islam

‘Wees als een hoge boom met hoge doelen. Als er een steen naar wordt gegooid, laat het zijn vruchten vallen.’ Een spreuk die aan het begin van deze scriptie te lezen viel. De zin illustreert hoe aanvallen jegens de Islam en moslims zich uiteindelijk ten goede zullen keren. Een deel van de vrouwen probeert als strategie voor het omgaan met deze aanvallen, de negativiteit dan ook een positieve wending te geven. In dit hoofdstuk wil ik de verschillende strategieën bespreken die de vrouwen inzetten voor het omgaan met de negativiteit vanuit zowel hun directe omgeving als vanuit diverse media en de politiek.

Het zijn vooral vrouwen die het meest worden geconfronteerd met de uitdagingen vanuit de niet-Islamitische Westerse samenleving (Ahmed, 1992). Hun positie wordt door politici en media uitvergroot, zo viel te lezen in het vorige hoofdstuk. Het is daarom interessant uiteen te zetten hoe de vrouwen zelf met deze uitdagingen omgaan.

Doordat de Islam in een nieuwe sociale ruimte terecht is gekomen zullen de gelovigen een manier moeten vinden om hiermee om te gaan. Mogelijke strategieën voor de plaatsbepaling van de Islam in een nieuwe sociale ruimte zijn bijvoorbeeld aanpassing of verzet (Roy, 2005: 14). “Mijn vader heeft een houding van: ‘We lachen er maar om’. Mijn moeder is meer bang voor ons welzijn, ze was niet blij toen ik een hoofddoek ging dragen. Ikzelf wil niet dat een onwetende man (Geert Wilders) mij beperkt”. Imane verzet zich duidelijk tegen het heersende beeld ten opzichte van de Islam. Haar moeder preferereert aanpassing. Haar vader ziet het negeren van alle negativiteit als de beste oplossing. De uitspraak van Imane illustreert dat elke gelovige anders omgaat met de negativiteit ten opzichte van de Islam.

De jongere generatie komt meer in aanraking met de samenleving meent Ramadan (2004: 217). Imane wil zich niet laten beperken door diezelfde samenleving waarbinnen ze volwaardig wil participeren. Veel moslims worstelen met de vraag hoe zij als moslim in een Westerse samenleving een leven kunnen leiden dat in overeenstemming is met de Islam. Het dwingt moslims na te denken over iedere stap die zij zetten (Beck & Wiegers, 2008: 11). Dit hoofdstuk zal illustreren hoe bedachtzaam en zorgvuldig de vrouwen omgaan met hun positie in de Nederlandse samenleving.

5.1 Isolatie en aanpassing

Historicus Frijhoff beweert in een interview dat het heersende idee in Nederland meer en meer is dat mensen zich moeten aanpassen. Nieuwkomers moeten assimileren, zo vertelt Frijhoff.²¹ Door dit dwingende idee kiest een deel van de gelovigen ervoor om zich terug te trekken binnen de eigen gemeenschap (Haddad & Smith, 2002: xi). Sommige gelovigen voelen zich beter in isolatie. Het is de emotionele reactie van een hart dat naar vrede verlangt meent Ramadan (2004: 218).

Haddad en Smith (2002: xi) zien daarnaast dat een deel van de moslims meegaat in het seculiere klimaat. Het heeft een mindere zichtbaarheid van de Islam in de samenleving tot gevolg. In de praktijk lijkt dit vooral de oudere generatie gelovigen te zijn. Imane vertelt over haar moeder: “Mijn moeder was juist bang. Ze was er niet blij mee dat ik een hoofddoek ging dragen. ‘Ga er maar niet te ver in’ zei mijn moeder.” De moeder van Imane ziet het ondercommuniceren van religie, zoals Eriksen (2002: 32) dit noemt, als een manier om een volwaardige plaats in de samenleving te bewerkstelligen. Bij het ondercommuniceren wordt het belang van bepaalde aspecten van de (religieuze) identiteit naar de achtergrond verplaatst en probeert het individu zich te presenteren als drager van de dominante, in dit geval ‘de Nederlandse’, identiteit (Eriksen, 2002: 32). “Het dragen van een hoofddoek werd ons nooit aangemoedigd” vertelt Imane over de manier waarop haar ouders haar opvoedden met het geloof. Toch spreekt niemand van de jonge informantes over isolatie of het doen van concessies in het praktiseren van de Islam. “Bij sommige werkgevers mag je wel komen, maar dan moet je je wel aanpassen. Eerder deed ik dat wel. Nu zoek ik gewoon verder. Mijn geloof mag niet ten koste gaan van mijn werk” vertelt Sarah.

5.2 Eigen identiteit behouden en negativiteit negeren

Een groot deel van mijn informantes is niet bereid hun geloof op te geven of de wijze van geloven aan te passen, om aan de wens van assimilatie te voldoen: “Ik pas me helemaal aan maar ik wil wel mijn eigen identiteit behouden, mijn geloof behouden. Iedereen zou met respect met elkaar om moeten gaan, ook al begrijp je elkaar niet helemaal” zegt één van de vrouwen. “Ik wil juist participeren in de samenleving, maar wel met behoud van de eigen identiteit” zegt een jonge vrouw. Ze heeft het hierbij over het blijven dragen van haar hoofddoek. De houding van de vrouwen sluit goed aan bij de liberale samenleving waarbij keuzes van het individu op de eerste plaats komen. Merkwaardig is echter dat in die liberale samenleving de keuzes van deze vrouwen, met betrekking tot hun religie, niet altijd worden gerespecteerd. Cherribi (2010: 231) geeft aan dat het individu in de liberale samenleving zou moeten kunnen zijn wie hij of zij zou willen zijn. De

²¹ <http://www.nu.nl/politiek/2434983/nederland-moet-voorbeeld-nemen-gouden-eeuw.html>, geraadpleegd op 5 februari 2011

Islamitische vrouw zou dan ook een hoofddoek moeten kunnen dragen zonder dat de integratie van de vrouw in de samenleving daarbij in het geding komt. Iedere burger moet ongeacht (religieuze) achtergrond en keuzes, worden betrokken bij de gemeenschap vult Modood (2007: 154) aan.

De vrouwen trekken zich zo min mogelijk aan van de negativiteit en proberen hun geloof te praktiseren zoals zij dat willen. “Meestal trek ik me niets aan van de negativiteit. Ik ben juist meer voorzichtig. Ik probeer werk en privé echt gescheiden te houden. Als iemand iets vraagt leg ik het natuurlijk wel uit. Maar ik sta zo in het geloof: niets en niemand houdt mij tegen. Mijn hoofddoek doe ik echt niet af” zegt Siham.

De Koning (2008: 18) neemt een trend waar van de Islamisering van identiteit. Moslims definiëren zich vaker en explicieter als moslim en leggen het accent op hun Islamitische identiteit. De woorden van Nawal laten dat zien: “Dit alles maakt me juist standvastiger in mijn geloof”. Oum Ameer bevestigt dat met de woorden: “Ik denk dat moslims zich niet laten tegenhouden. Ze geven nog steeds uiting van hun geloof, met of zonder de goedkeuring van mensen. En dat verdient respect.” Haddad en Smith (2002: xi) omschrijven de standvastige houding van Islamitische jongeren in het Westen als een zelfbewuste Islamitische identiteit. “Als je echt ergens in gelooft boeit het niet wat anderen denken” zegt Sarah. Ook Imane is het hier mee eens: “Het doet er niet toe wat anderen van je vinden.”

Ook tijdens *Zusterdag* wordt de onafhankelijke houding van de vrouwen gestimuleerd. Wanneer het gaat om het dragen van een hoofddoek op het werk wordt er tijdens zusterdag gezegd: “Je moet onafhankelijk zijn van de mening van mensen om je heen.” De mening van anderen proberen de vrouwen duidelijk van zich af te zetten. “Bij Wilders denk ik, die moeten we gewoon links laten liggen. Met druk maken kom je ook niet verder. Hij wil niet in gesprek gaan. Het is gevaarlijk waar hij mee bezig is. Aan zulke mensen moet je niet teveel aandacht besteden. Dan verwatert het ook.” zegt Imane.

5.3 Dialoog in plaats van misverstanden

“Ik probeer altijd kalm en beheerst te reageren en probeer ook duidelijk uit te leggen hoe de Islam in elkaar steekt. Het beste is om de tijd er voor te nemen en het verkeerde beeld dat men er op nahoudt als het ware te ontcrachten” zegt Oum Ameer. Roosens (1994) benadrukt het belang van de dialoog. De vaststaande visies op de ander die in het vorige hoofdstuk aan de orde kwamen moeten volgens Roosens (1994: 101) worden tegengegaan door met elkaar in gesprek te gaan. Ook Modood (2007: 154) meent dat die dialoog uiteindelijk zal moeten leiden tot inclusief burgerschap.

“Het is een plicht om mensen uit te leggen hoe het zit. Ook al heeft dat niet altijd zin” zegt Siham. Samira sluit daarbij aan: “Het is aan ons om het beeld te veranderen. Soms is dat moeilijk. Dan vertel je het één en dan lezen mensen in *Spits* weer iets anders.” Ook informatie boekjes van de uitgever *Islamic Message* die via de moskee worden verspreid zijn gericht op het uit de weg helpen van misstanden over de Islam, bijvoorbeeld over de positie van vrouwen en uithuwelijking. Ook bij deze uitgever is men zich bewust van de vaak negatieve reputatie van de Islam. Bij het lezen van de boekjes voel je hoe graag de auteur bepaalde beelden wil rechtzetten. Gelovigen accepteren niet dat de Islam als een vreemd element wordt gezien meent de Koning (2008: 319). Om dit te voorkomen proberen de gelovigen bepaalde onjuiste ideeën recht te zetten.

Ramadan (2004: 210), en met hem vele andere wetenschappers, meent dat de dialoog essentieel is voor het begrijpen van de ander. Als voorwaarde voor die dialoog zijn de erkenning van de overtuiging van de ander en openheid noodzakelijk (Ramadan 2004: 210). Echter degenen met de meest gesloten meningen, zullen elkaar nooit ontmoeten. De dialoog wordt gevoerd door degenen met een meer *open-minded* houding (Ramadan, 2004: 200). Dit maakt het voor de vrouwen moeilijk het heersende beeld recht te zetten. Ook boekjes zoals die van *Islamic message* zullen moeilijk het juiste publiek bereiken. “Je wilt extra je best doen en laten zien wat de Islam werkelijk is” zegt Nawal. “Jongeren willen de dialoog aangaan. Aan de ene kant is het goed om het links te laten liggen. Aan de andere kant moet je ook wel laten zien hoe het wel zit” vult Nawal daarbij aan. Oum Selma geeft aan dat ze het vervelend vindt dat sprekers namens de moslimgemeenschap in bepaalde tv-programma’s de gelovigen verkeerd representeren. “Daar spreken mensen namens de moslimgemeenschap die er helemaal geen verstand van hebben. Mensen die dat goed zouden kunnen worden niet uitgenodigd. Ik zou willen dat er mensen met kennis over zouden spreken” zegt Oum Selma. De voorbeelden laten zien dat de dialoog als strategie, om onjuiste beelden weg te nemen, in de praktijk moeilijk tot verbetering kan leiden.

5.4 Samenwerking tussen moslims

Binnen de Islamitische gemeenschap wordt benadrukt dat de gelovigen zich moeten verenigen om samen sterk te staan. Aboe Sayfoullah benadrukt in zijn lezing het belang van samenwerken binnen de Islam: “Iedereen is anders. Je kunt het dan ook niet over alles eens zijn, toch kun je samenwerken”. Sayfoullah vult daarbij aan dat die samenwerking zeker belangrijk is in landen waar moslims een minderheid vormen. “Door samenwerking blijft het mogelijk om Islamitische scholen op te richten, les te geven in de Islam en de Islam aan volgende generaties bij te brengen.” Als voorbeeld geeft hij het mogelijke verbod op de rituele slacht. “Ritueel slachten wordt misschien verboden. Dat is een teken van zwakheid van de moslims. Nakomelingen zijn

straks niet meer in staat om te doen wat nu vanzelfsprekend is, zoals het eten van *halal* vlees. Dat komt door een gebrek aan samenwerking.” Ook Ramadan (2004) meent dat de gelovigen samen veel kunnen bereiken. De boodschap van de Islam is universeel, oplossingen zouden moeten worden gevonden voor elke tijd en elke plaats. Daarin moeten moslims hun verantwoordelijkheid nemen. Ze moeten samen op zoek gaan naar manieren om geloof en het Westen te verenigen meent Ramadan (2004: 218). Eén van de manieren waarin de samenwerking van gelovigen vorm krijgt zijn de diverse stichtingen zoals *Cúram thuiszorg* en *Stichting Stade*, waar ik in het vorige hoofdstuk over schreef.

Sayfoullah benadrukt dat deze samenwerking geen isolatie van de gemeenschap tot gevolg mag hebben: “Niet alleen samenwerken met moslims maar ook met niet-moslims is van groot belang” geeft hij de luisteraars mee. De gelovige heeft als plicht samen te werken met iedereen. “De Islam spoort aan om goed met elkaar om te gaan. Niet alleen met medegelovigen. Goedheid betrachten en nobel gedrag laten zien.” Het tonen van goed gedrag is ook een strategie waar de gelovigen veel waarde aan hechten en die kan helpen het negatieve beeld recht te zetten, zo zal blijken in de volgende paragraaf.

5.5 Goed gedrag

De Imam spreekt over goed gedrag. “Moslims moeten streven naar perfectie in gedrag. Moslims worden vaak gekoppeld aan slecht gedrag. Dat moet veranderen. Men moet óf het goede spreken óf zwijgen. Dat voorkomt dat de reputatie van moslims geschaad wordt” verkondigt de Imam. Ook het eerder genoemde verhaal van de Imam over het auto-ongeluk sluit daarbij aan. De daden van één gelovige kunnen al gevolgen hebben voor het beeld dat men over moslims heeft. “Iedere gelovige is een ambassadeur van de Islam” meent de Imam. Om dat goede gedrag te bewerkstelligen moet volgens de Imam begonnen worden bij de opvoeding. “Jongeren moet structuur geboden worden. Ze leven soms in een chaos. De ouders moeten daarvoor bij zichzelf beginnen en het goede voorbeeld geven” vertelt de Imam. Nawal vult daar later bij aan dat veel Marokkaanse jongeren op het criminele pad terecht komen, de Imam preekt dan ook over het thema opvoeden, met het oog op die reputatie.

Ook een aantal vrouwen delen de mening van de Imam. “Het beste is om bij vragen mensen te woord te staan en vooral goed gedrag te tonen” zegt Siham. Siham legt uit dat je als gelovige een kleine schakel bent in een groot geheel. “Je kunt als kleine schakel toch van betekenis zijn. Bijvoorbeeld door het goede gedrag, of door te proberen een goede indruk van de Islam achter te laten.” “Je bent het visitekaartje van de Islam” zegt Imane.

Eén van de vrouwen zegt: “Het negatieve beeld over moslims moet verkleind worden. Men moet goed gedrag tonen. Een geslaagde moslim past heel goed in de samenleving”.

Ramadan (2004) meent net als deze vrouw dat Westerse en Islamitische waarden verenigbaar zijn. Volgens Ramadan vinden universele waarden zoals gelijkheid en rechtvaardigheid hun oorsprong in de Islam.²² Ramadan wil laten zien dat de Islam in wezen al onderdeel van het Westen is en dat verschillen minder groot zijn dan ze lijken. Men kan Europeaan én een goede moslim zijn. Ook al blijven verschillen bestaan tussen moslims en niet-moslims, samenleven binnen de grenzen van één natie-staat moet mogelijk zijn (Ramadan, 2004).

5.6 Een positieve wending

De spreuk aan het begin van dit hoofdstuk liet zien dat een deel van de gelovigen probeert de negativiteit ten opzichte van de Islam een positieve wending te geven. Siham vertelt: “Mijn moeder zegt over Geert Wilders: “Laat ’m maar. Alles heeft een reden. Er komt iets goeds uit voort.” Ze legt deze gedachtegang verder uit: “Bijvoorbeeld na 11 september. Toen zijn veel mensen zich gaan verdiepen in de Islam en hebben mensen zich bekeerd.” De vrouwen merken dat door de negativiteit steeds meer mensen zich zijn gaan verdiepen in de Islam.

Daarnaast geeft die negativiteit de vrouwen kracht om zich juist volledig in te zetten voor hun geloof. “Je wordt er sterker door. In het begin was het moeilijk. Bijvoorbeeld mijn hoofddoek. Ik verloor er vrienden door. Veel zouden denken: ik stop ermee. Het deed veel pijn maar het maakte me sterker” vertelt Sarah. “Soms kan een beproeving juist helpen om sterker te zijn. In een Islamitisch land sta je er misschien minder bij stil. Die slechte behandeling: het kan me ook sterker maken” vult Imane daarbij aan.

5.7 Migratie

Tot slot kiezen sommige gelovigen voor remigratie. Aischa is daar een voorbeeld van. Aischa is een jonge moeder van Marokkaanse afkomst. Over een aantal maanden zal zij remigreren naar Marokko. “Ze draagt een gezichtssluier en wil in Marokko haar geloof belijden omdat dat daar beter kan” vertelt Nawal. Aischa zelf zegt hierover: “Ik ga naar Marokko om mijn kinderen goed Arabisch te leren. Het bespaart ze later die moeite en stelt ze in staat de Koran te lezen.” Ook Siham zou ooit naar een Islamitisch land willen vertrekken: “Het is mijn droom om ooit in een Islamitisch land te kunnen leven. Daar zijn veel meer dingen gescheiden voor mannen en vrouwen. Alles is daar apart. Kinderen kunnen daar ook makkelijker leren. Dat hoeft dan niet in het weekend of met bijlessen. Dat is ideaal.” Naast de meer praktische redenen om te kiezen voor migratie naar een Islamitisch land speelt ook het negatieve klimaat ten opzichte van moslims een rol. Imane vertelt: “Toen de Islam een hype was vond ik het heel moeilijk. Toen die botsing echt ontstond. Ik dacht, als dit zo blijft, zou ik hier niet willen blijven. Dat is wel pijnlijk want ik voel

²² <http://www.kennislink.nl/publicaties/waarom-tariq-ramadan-jongeren-inspireert>, geraadpleegd op 8 juli 2011

me wel Nederlands.” In een Islamitisch land kan de gelovige beter en makkelijker praktiseren, zo blijkt uit de woorden van Aischa en Siham. Maar ook het ontvluchten van het negatieve klimaat ten opzichte van de Islam kan een motivatie zijn om te migreren.

5.8 Slot

In dit hoofdstuk werd duidelijk dat er door mijn informantes uiteenlopende strategieën worden gehanteerd voor het omgaan met negativiteit vanuit de samenleving ten opzichte van de Islam. Ondanks de negatieve geluiden vanuit de media en de politiek kiezen maar weinig vrouwen ervoor om zich aan te passen of concessies te doen met betrekking tot het praktiseren van hun geloof. Een groot deel van de vrouwen probeert de negativiteit naast zich neer te leggen en de eigen religieuze identiteit te beschermen. Een belangrijk hulpmiddel voor de bescherming van de religieuze identiteit is samenwerking binnen de Islamitische gemeenschap.

De vrouwen proberen de bestaande beelden over de Islam recht te zetten. Daarnaast proberen zij door goed gedrag te tonen een positieve indruk achter te laten van de Islam. Een meer radicale strategie is die van migratie. Hierbij speelt echter ook de overweging mee dat er in een Islamitisch land meer mogelijkheden worden geboden om het geloof te praktiseren.

Hoewel een deel van de vrouwen een positieve draai aan de negativiteit probeert te geven hebben praktisch alle vrouwen moeite met het ontstane negatieve beeld van de Islam. Een dialoog tussen moslims en niet-moslims zou hier verandering in kunnen brengen en zou kunnen leiden tot een meer gemeenschappelijk gevoel in de samenleving. In de praktijk lijkt dit echter moeilijk te bewerkstelligen omdat degenen met de meest beperkte mening over de Islam vaak niet bereid zijn aan die dialoog, die zo essentieel is in Nederland, deel te nemen. De oudere generatie lijkt er voor te kiezen zich terug te trekken binnen de eigen gemeenschap. De jongere generatie probeert, ondanks de vaak moeizame dialoog, meer te laten zien van wat de Islam is en de Islam in een positief daglicht te stellen. Zij willen hun eigen identiteit behouden en tegelijkertijd volwaardig participeren in de samenleving.

6. Afsluiting

“Zijn we hier soms in Marokko?”. De titel van deze scriptie illustreert diverse thema’s die in deze scriptie aan de orde kwamen. In de eerste plaats illustreert deze uitspraak de soms argwanende houding vanuit de Nederlandse samenleving ten opzichte van de Islam. Deze houding wordt veroorzaakt doordat de Islam voor veel Nederlanders een onbekende religie is. Het beeld dat men over de Islam heeft is vaak onjuist en is gebaseerd op misverstanden of onjuiste interpretaties van de Islam, zo bleek in deze scriptie. Tevens blijkt uit deze uitspraak dat er vaak weinig onderscheid wordt gemaakt tussen etnische afkomst en religie. In het citaat wordt nationale afkomst gelijk geschakeld aan religie en cultuur. Deze simplificering van identiteit is een logisch gevolg van het omgaan met de complexe en etnisch en religieus diverse Nederlandse samenleving. Ook onjuiste representaties van de werkelijkheid, door media vaak gepresenteerd als waarheden, dragen hier aan bij. Tenslotte laat de titel van deze scriptie zien dat ondanks deze argwanende houding ten opzichte van de Islam, het geloof op zichtbare wijze wordt gepraktiseerd. De vrouwen dragen een hoofddoek. De keuze voor de hoofddoek, ondanks negatieve of argwanende reacties, illustreert het belang van het geloof en het praktiseren van het geloof voor de vrouwen.

De vraag die in deze scriptie centraal stond was: ‘Op welke wijze geven Marokkaans-Nederlandse moslima’s in Utrecht hun religieuze identiteit vorm in de Nederlandse seculiere samenleving en welke rol spelen rituelen en religieuze gebruiken hierbij voor zowel de gelovige als voor de Islamitische gemeenschap in zijn geheel?’ In het eerste deel van deze scriptie werkte ik uit hoe de vrouwen hun geloof praktiseren. Ik heb beschreven hoe de vrouwen in hun dagelijks leven bezig zijn met het geloof. Zowel het individuele als het collectieve aspect van het geloven en praktiseren, spelen een grote rol voor de vrouwen. Het geloof neemt in de levens van de vrouwen dan ook een centrale plaats in. Vervolgens heb ik beschreven hoe de vrouwen hun geloof een plaats geven binnen de Nederlandse samenleving. Het belang van de Islam voor de vrouwen en het negatieve beeld dat in de Nederlandse samenleving heerst ten opzichte van de Islam, maakte het zeer relevant te onderzoeken hoe de vrouwen deze negativiteit ervaren en hoe zij hier mee omgaan. In deze afsluiting wil ik nogmaals kort de belangrijkste bevindingen die in deze scriptie aan de orde kwamen herhalen.

Het geloof heeft een centrale plaats in het leven van mijn informantes. Dit blijkt uit de passie waarmee zij over het geloof spreken en de gedrevenheid en het enthousiasme waarmee zij activiteiten met betrekking tot het geloof organiseren en bijwonen. De vrouwen geloven dat Allah hen niet alleen steun geeft in het hier en nu. Allah heeft alle macht en omvat dan ook alles.

Het is daarom voor de vrouwen van belang het leven zo goed mogelijk te leven, om uiteindelijk het hoogste doel te bereiken. Een plaats in het paradijs. Het geloof staat voor deze vrouwen duidelijk op nummer één. In contrast met dat wat socioloog Casanova (1994) beweert, namelijk dat religie haar centrale plek verloren heeft, krijgt religie, met de komst van de Islam in de Nederlandse seculiere samenleving, opnieuw een centrale plaats. Onder wetenschappers als Okin (1999) en Kymlicka (1994) bestaat een angst dat het geloven een verplichting is of gebeurt op basis van dwang. In tegenstelling tot deze bewering wordt door de vrouwen duidelijk benadrukt dat geloven een eigen keuze is en dat dwang geen enkele rol speelt in het geloof.

Hoewel het verouderde idee van Malinowski, waarbij religie als een individueel proces werd gezien (Bell, 1997: 30) werd vervangen door het door Durkheim (Bell, 1997: 24) benadrukte collectieve belang van religie, bleek uit de praktijk van mijn onderzoek dat religie zowel een duidelijk individueel als collectief aspect kent.

Door het uitvoeren van bepaalde rituelen zoals het gebed, of het vasthouden aan bepaalde gebruiken zoals de bedekkende kleding van de vrouw, wordt de band met God verder verdiept (Beck, 2000: 95). Het individuele aspect van geloof lijkt te worden versterkt door de nieuwe context waarin de Islam terecht is gekomen. Door de nieuwe context eisen de vrouwen nadrukkelijk een plek op in de maatschappij door middel van zichtbare aspecten van religie zoals de hoofddoek, waarmee zij volledig geaccepteerd willen worden als gelovige. Daarnaast hebben de vrouwen de mogelijkheid zich als individu, in een liberale samenleving, verder te ontwikkelen op intellectueel vlak. Zij zijn daarvoor niet meer afhankelijk van de Imam of medegelovigen.

Geloven kent echter ook een collectieve dimensie. Het belang van de geloofsgemeenschap voor de vrouwen is dan ook groot. De vrouwen ervaren een gevoel van verbondenheid door het samen praktiseren van het geloof. Daarnaast is het samen praktiseren een extra goede daad van de gelovige. De vrouwen hebben steun aan hun medegelovigen doordat zij met elkaar eenzelfde religie delen. Als gevolg van de gedeelde levensovertuiging van de gelovigen, ontstaat automatisch ook een meer sociale binding met de gemeenschap. De vrouwen komen bij elkaar om elkaar te ontmoeten en voelen zich prettig binnen de gemeenschap. Daarbij heeft de gemeenschap ook een belangrijke functie door de steun die de gemeenschap kan bieden aan de medemens in moeilijke tijden.

In het tweede deel van deze scriptie ging ik in op de invloed van de Nederlandse samenleving in het praktiseren van het geloof. Vaak wordt over de Islam in media en politiek een negatief beeld geschetst. Met name de positie van de Islamitische vrouw is een veelbesproken thema. Volgens critici wordt de moslima onderdrukt, ze wordt overheerst door de Islamitische man. De vrouwen geven aan dat de ondergeschikte positie van de vrouw niets te maken heeft met de Islam maar het resultaat is van culturele invloeden. Binnen de Islam is de vrouw

gelijkwaardig aan de man. De onjuiste beelden over de Islam en de positie van de vrouw ontstaan volgens wetenschappers als gevolg van stereotypen en vooroordelen die door media en politici gepresenteerd worden als waarheden (cf. Eriksen, Prins). Door deze negatieve beelden over moslims ervaren de vrouwen belemmeringen. Bijvoorbeeld bij het vinden van een baan of door negatieve reacties van niet-gelovigen. Toch proberen de vrouwen hier positief mee om te gaan en zijn zij blij dat zij hun geloof kunnen praktiseren.

Door mijn informantess worden uiteenlopende strategieën gehanteerd voor het omgaan met negativiteit vanuit de samenleving. Ondanks de negatieve geluiden vanuit de media en de politiek kiezen maar weinig vrouwen ervoor om zich aan te passen of concessies te doen met betrekking tot het praktiseren van hun geloof. Een groot deel van de vrouwen probeert de negativiteit naast zich neer te leggen en de eigen religieuze identiteit te beschermen. De vrouwen proberen de bestaande beelden over de Islam recht te zetten. Daarnaast proberen zij door goed gedrag te tonen een positieve indruk achter te laten van de Islam. Hoewel een deel van de vrouwen een positieve draai aan de negativiteit probeert te geven hebben praktisch alle vrouwen moeite met het ontstane negatieve beeld van de Islam. Een dialoog tussen moslims en niet-moslims zou hier verandering in kunnen brengen en zou kunnen leiden tot een meer gemeenschappelijk gevoel in de samenleving. In de praktijk lijkt dit echter moeilijk te bewerkstelligen omdat degenen met de meest beperkte mening over de Islam vaak niet bereid zijn aan die dialoog, die zo essentieel is in Nederland, deel te nemen (Ramadan, 2004: 200).

Hoewel de vrouwen het soms moeilijk hebben met de houding vanuit de Nederlandse samenleving ten opzichte van de Islam, blijven zij standvastig in het geloof. Bij het praktiseren van het geloof horen bepaalde rituelen zoals het verrichten van het gebed of gebruiken zoals het dragen van een sluier. Zij willen en kunnen geen concessies doen in het uitvoeren van deze rituelen en gebruiken. Het geloof is daarvoor van een te grote waarde. Alle kritiek ten opzichte van wat zij doen en denken is daaraan ondergeschikt. Kritiek die vaak ook nog eens is gebaseerd op onjuiste feiten of onvolledige weergaven van de werkelijkheid. Hoewel door sommige critici de indruk wordt gewekt dat Islamitische vrouwen worden onderdrukt of dat er sprake is van dwang binnen het geloof, is in deze scriptie het tegendeel gebleken. De vrouwen gaan niet mee in een bepaalde traditie die van generatie op generatie is doorgegeven. Ze bestuderen bronnen en reflecteren met elkaar op wat zij geloven. Daardoor weten zij waar zij voor staan en wat zij willen. De vrouwen laten zich niet van de wijs brengen en volgen het pad dat voor hen als de enige juiste weg voelt.

De spreuk die de vrouwen meekregen tijdens één van de zusterdagen vond ik heel tekenend voor de houding van de vrouwen. Ik koos er daarom voor deze al aan het begin van de

scriptie een plaats te geven. 'Wees als een hoge boom met hoge doelen. Als er een steen naar wordt gegooid, laat het zijn vruchten vallen.' Het geloof geeft de vrouwen klaarblijkelijk kracht en energie die ervoor zorgt dat ze met de negativiteit kunnen omgaan zonder dat zij hun geloof verliezen. Velen noemen de situatie waarin zij hun geloof praktiseren een beproeving en proberen de negativiteit toch een positieve wending te geven, zoals ook blijkt uit de spreuk. De sterke en onafhankelijke houding van de vrouwen is bijzonder en bewonderenswaardig te noemen.

De oudere generatie lijkt er voor te kiezen zich terug te trekken binnen de eigen gemeenschap. Een reactie van een hart dat verlangt naar vrede meent Ramadan (2004:218). Een hart dat confrontaties uit de weg wil gaan. De jonge vrouwen proberen zich, ondanks de vaak moeizame dialoog met niet-gelovigen, op te stellen als ambassadeurs van de Islam. Waar deze nieuwe ontwikkeling onder de jongere generaties moslims toe zal leiden is nu nog moeilijk te zeggen. Het verlangen van deze vrouwen naar rechtvaardigheid en respect is diepgeworteld. Ik verwacht dan ook dat dit verlangen en de wilskracht waarmee deze vrouwen zich voor het geloof inzetten hen verder zal brengen. Ik hoop dat hun open houding er uiteindelijk voor zal zorgen dat zij binnen de samenleving een gelijkwaardige positie kunnen innemen, waarbij deze vrouwen kunnen en mogen zijn wie zij willen zijn.

Referenties

Literatuur

- Ahmed, M.
1992 *Muslim Women in an alien society*. In: Journal Institute of Muslim Minority Affairs, 13 (1) january 1992: 71-79
- Allievi, S.
2006 *The shifting significance of the Halal/Haram Frontier*. In: Women Embracing Islam. Gender and Conversion in the West (ed. K. van Nieuwkerk). Austin: University of Texas Press
- Asad, T.
2003 *Formations of the Secular. Christianity, Islam, Modernity*. Stanford: Stanford University Press
- Baumann, G.
1999 *The multicultural riddle : rethinking national, ethnic, and religious identities*. New York: Routledge
- Beck, H.
2002 *Islam in hoofdlijnen*. Zoetermeer: Meinema
- Beck, H. & Wiegers, G.
2008 *Moslims in een westerse samenleving*. Zoetermeer: Meinema
- Bell, C.
1997 *Ritual, perspectives and dimensions*. Oxford: Oxford University Press
- Bennett, C.
2010 *Studying Islam*. London: Continuum
- Casanova, J.
1994 *Public Religions in the Modern World*. Chicago: University of Chicago Press
- Cherribi, S.
2010 *In the House of War, Dutch Islam Observed*. New York: Oxford University Press
- Douwes, D. Koning de, M. & Boender, W.
2006 *Nederlandse moslims, van migrant tot burger*. Amsterdam: Salomé
- Eriksen, T.
2002 *Ethnicity and Nationalism, anthropological perspectives*. London: Pluto Press
- Haddad, Y. & Smith, J.
2002 *Muslim minorities in the West*. Oxford: Altamira Press
- Khalifa, M.
1983 *The Sublime Qur'an and Orientalism*. Londen, New York: Longman

- Koning de, M.
2008 *Zoeken naar een zuivere Islam*. Amsterdam: Bert Bakker
- Kymlicka, W.
2005 *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Clarendon Press
- Modood, T.
2007 *Multiculturalism, A Civic Idea*. Cambridge: Polity Press
- Okin, S.
1999 *Is Multiculturalism bad for women?* Princeton: Princeton University Press
- Peteet, J.
1993 *Authenticity and Gender*. In: Arab Women. Old boundaries, new frontiers (ed. J. Tucker). Bloomington: Indiana University Press.
- Prins, B.
2000 *Voorbij de onschuld. Het debat over de multiculturele samenleving*. Amsterdam: Van Genneep
- Tönnies, F.
2001 *Community and civil society* edited by Jose Harris. Cambridge: Cambridge University Press
- Ramadan, T.
2004 *Western Muslims and the future of Islam*. Oxford: Oxford University Press
- Rippin, A.
1990 *Muslims, their religious beliefs and practices*. London: Routledge
- Roosens, E.
1994 *The primordial nature of origins in migrant ethnicity*. In: Anthropology of ethnicity: Beyond ethnic groups and boundaries (eds. Vermeulen, H en C. Govers). Amsterdam: Spinhuis
- Roy, O.
2007 *De Islam en de scheiding van kerk en staat*. Amsterdam: Van Genneep
- Ruthven, M.
1997 *Islam, A Very Short Introduction*. New York: Oxford
- Selim, N.
2007 *Allah houdt niet van vrouwen*. Antwerpen, Amsterdam: Houtekiet
- Spenlen, J.
2008 *Women in Islam. Between oppression and (self-)empowerment*. Braunschweig: Braunschweig druck
- Stowasser, B.
1993 *Women's issues in modern Islamic thought*. In: Arab Women. Old boundaries, new frontiers (ed. J. Tucker). Bloomington: Indiana University Press.

Tahir, N.
2004 *Een moslima ontsluit.* Antwerpen, Amsterdam: Houtekiet

Digitale bronnen

Abaáziz, B.

2008 Kennislink, Waarom Tariq Ramadan jongeren inspireert.
<http://www.kennislink.nl/publicaties/waarom-tariq-ramadan-jongeren-inspireert>
(8 juli 2011).

Nieuwssite NU.nl

2011 Nederland moet voorbeeld nemen aan Gouden Eeuw.
<http://www.nu.nl/politiek/2434983/nederland-moet-voorbeeld-nemen-gouden-eeuw.html> (5 februari 2011).

Stichting Moslimjongeren

2010 Stichting moslimjongeren: Wie zijn wij.
<http://www.moslimjongeren.nl> (25 juli 2011).

